

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
ANALITISKĀS FILOZOFIJAS NODAĻA

KATEGORIĀLAS ORIENTĀCIJAS UN KONCEPTI
DOMĀŠANAS PROCESĀ DONALDA DEIVIDSONA UN
DANIELA DENETA KONCEPCIJU KONTEKSTĀ

MAGISTRA DARBS

Autors: **Viktorija Aizkalna**

Studenta apliecības Nr.: vs10040

Darba vadītājs: asoc. prof. V. Kačans

RĪGA 2014

Maģistra darbs aplūko kategoriālās shēmas un konceptus Daniela Deneta un Donalda Deividsona filosofiskās koncepcijās, kā arī konceptu un kategoriālo shēmu ontoloģisko aspektu, un to izpratni dažādo filosofisko teoriju ietvaros. Runājot par konceptuālajām shēmām, D. Deividsons liek uzsvāru uz labvēlības principu, jo tas ir pamatā komunikācijas iespējamībai starp dažādu konceptuālu shēmu pārstāvjiem. D. Denets apgalvo, ka cilvēka prāts ir kultūras veidols, un tikai ietekmējoties no kultūras, veidojas cilvēka prāts. Prāts un sapratne, pēc Deneta domām, nav vienkārši empīrisku datu kopums, bet spēja sniegt adekvātas atbildes reakcijas dažādos apstākļos, izvēlējoties visracionālāko atbildes reakcijas veidu. Maģistra darbā tiek sniegts šo teoriju izklāsts un analīze. Maģistra darbā ir 61 lappuses, ir izmantota 31 literatūras vienība, ieskaitot interneta resursus.

This master thesis examines categories and conceptual schemes in terms of Donald Davidson's and Daniel Dennett's philosophical terms, as well as ontological aspect and different interpretation of conceptual schemes and categories in different philosophical theories. Speaking of concepts, D. Davidson focused on charity principle and considered it to be one of the major rules for successful communication between those who belong to different conceptual schemes. D. Dennett claims that human mind is "cultural software", and human mind can form only due to cultural influence. Mind and comprehension, according to D. Dennett, are not just collection of empirical data, but they allow to react to environmental events, and to figure out the best possible respond to the situation. This master thesis consists of 61 pages, 31 sources are used, including Internet sources.

Satura rādītājs

1. Konceptuālas shēmas: ontoloģiskais un epistemoloģiskie aspekti	7
1. Konceptuālo shēmu ontoloģija	7
1.1. Kategoriālas shēmas un konceptu jēdziens	7
1.2. Konceptu un mentālo reprezentāciju saistība, koncepti kā prasmes	14
1.3. Konceptu skaidrojums empīrisma teorijās	15
1.4. Konceptu un nozīmju izpratne Vilarda Kvaina filozofijas kontekstā	16
1.5. Koncepti un dabīga valoda	21
1.6. Koncepti šaurā mentālā saturā	23
2. Konceptuālas shēmas Donalda Deividsona filozofiskās teorijās	26
2.1 Donalda Deividsona filozofisko teoriju pamatnostādes	26
2.2. Konceptuālo shēmu jēga un priekšmetiskā nozīme.....	28
2.3 Reālītātes organizēšana un pielāgošanas teorija	29
2.4 Argumenti pret konceptuālo relativismu un pilnīgas tulkošanas neiespējamības problēma.....	32
2.5. Daļējas tulkošanas neiespējamība	34
2.6 "Labvēlības" princips D. Deividsona epistemoloģijā.....	35
3. Konceptuālas shēmas Daniela Deneta filozofiskās teorijās	37
3.1 D. Deneta ķermeņa-prāta teoriju pamatnostādījumi.....	37
3.2 Intencionālu stāvokļu loma D. Deneta filozofiskās teorijās.....	41
3.2. Saprāta jautājums Alana Tjuringa testā, Daniela Deneta interpretācijā	43
3.3 Deneta un Deividsona uzskatu par konceptiem (intencionāliem stāvokļiem) salīdzinājums.....	49
Noslēgums.....	54
Bibliogrāfija	58

Ievads

Laika gaitā attīstoties, dažādas zinātnes teorijas un disciplīnas mēdz piedzīvot būtiskas pārmaiņas risināmo uzdevumu un metodes ziņā, tātad jēdzīgi aplūkot dažādu zinātņu specifiku ideāltipu¹ līmenī, kas nav cieši saistīti ar noteiktiem tās vai citas zinātnes stāvokļiem.

Taču ne tikai teorijas un zinātniskas disciplīnas piedzīvo pārmaiņas, tas notiek arī ar jēdzieniem. Šī maģistra darba atslēgējdziedziens ir *koncepts*, un *konceptuālas shēmas*. *Koncepti* ir domas sastāvdaļa, vai, precīzāk, tie konstruē domas. *Konceptiem* ir būtiska loma kategorizācijas, un secinājumu procesos, atmiņā, apmācībā un lēmumu pieņemšanas spējā. Ja *konceptu* loma ir samērā skaidra un nepretrunīga, to daba un izcelsme kalpo par strīdu pamatu filozofu aprindās. Viedokļi par *konceptiem* krasi atšķiras, un dažādās disciplīnās, tādās kā prāta izziņas teorijas, valoda un filozofija, to lietojums var būtiski atšķirties.

Konceptiem ir izšķiroša loma izziņas un prāta teorijās. Analizējot domāšanas procesu, it īpaši to aspektu, kas ietver priekšlikumu izveidi un izteikšanu, var konstatēt, ka apeļojot pie dažādiem faktiem, kas atteicas uz noteiktiem faktiem un konceptiem, izpratne par tiem ir atšķirīga. Līdzīgi notiek ar valodiskiem izteikumiem, kuri tāpat izsaka konceptus, jo koncepti ir cieši saistīti ar valodu, un identificējas ar predikātu nozīmēm. Cilvēka mijiedarbība pasaulē paredz konceptu izveidi, un svarīgu lomu spēle, vismaz daļēja, atbilstība predikātiem. Spēja veidot konceptus saistot tos ar predikātiem, spēlē būtisku lomu gan domāšanas procesā, gan mijiedarbībā dabas pasaulē.

Maģistra darba *pamatproblēma*: kas ir un kā veidojas kategoriālas orientācijas un koncepti, un kā cilvēka domāšana un tās darbības rezultāti ir atkarīgi no tiem.

Maģistra darba *pamatuzdēvums*: aplūkot konceptu kā jēdzienu un tās īpašības, tā izprātni dažādu filozofisku teoriju ietvaros, īpašu uzsveru liekot D. Deividsona un D. Deneta filozofiskās teorijās.

¹ Ideāltipa skaidrošanai tiek izmantota Maksa Vēbera filozofisko teoriju izpratne: ideāltips nebalstās empiriskajā realitātē, bet ir tīri teoretiska shēma -sava veida pētīšanas utopija, kas neatbilst reālītai.

kad tiek izteikts kāds neitrāls saturs, tā uztvere ir atkarīga no tā, pie kuras konceptuālās shēmas pieder klausītāji, jo dažādu konceptuālo shēmu pārstāvji uztvers to savādāk, jo reālitates uztvere ir atkarīga no konceptuālās shēmas: "Reālitate ir atkarīga no shēmas: kas ir reāls vienā sistēmā, var nebūt reāls citā"³.

Valoda ir stingri saistīta ar konceptuālo shēmu, un valoda savā veidā piesaista pie noteiktas konceptuālās shēmas, taču ir gadījumi, kad atšķirīgām valodām ir viena konceptuāla shēma, kas nosaka valodu tulkošanas iespējamību: valodas, kurām ir kopīga konceptuāla shēma, ir iespējams savstarpēji tulkot, taču valodām, kurām shēmas ir atšķirīgas, tulkošana var būt neiespējama. Piemēram, ja viena cilvēku grupa saskartos ar citu, kas dzīvo atšķirīgas konceptuālās shēmas ietvaros (jo viņu valoda nevar tikt pārtulkota uz pirmās grupas valodu), tad nevar apgalvot, ka otrā grupa runā jebkādā valodā vai izmanto konceptuālo shēmu, jo pirmā grupa nevarētu saprast tās grupas runas izpausmi.

D. Denets konceptus skaidro kā mentālas reprezentācijas, kas veidojas prātā, saskaroties ar jaunu parādību: empīrisku, jeb nemateriālu. Tās mentālas reprezentācijas veido cilvēka izpratni par pasauli, un pasaule, savukārt, veido cilvēkus. Grāmatā "Prāta veidi", D. Denets izsaka domu, ka "Jebkura cilvēka prāts, ciktāl novērots, ir ne tikai dabiskās atlases, bet arī grandiozu kultūras noteiktu pārveidojumu rezultāts."⁴ D. Denets apgalvo, ka cilvēka prātam ir iespēja kļūt par patieso *cilvēcisku apziņu* tikai tādā gadījumā, ja cilvēks mijiedarbojas un ir iekļauts cilvēku kultūras procesos. Piemēram, ja bērns tiktu izaudzināts ar vilku baru, tas bērns neattīstītu cilvēcisku apziņu, jo viņš nebūtu iekļauts kultūras procesos.

D. Denets savos apziņas pētījumos pievēršas "mīklai", kā mentālo procesu sarežģītas sastāvdaļas (*koncepti*) sadarbojas un veido sakārtotu sistēmu. D. Denets turpina tā saucamo "mentālā satura" (*mental content*, angl.) teoriju, kas neizbēgami sevī iekļauj intencionalitātes jautājumu un, galvenokārt, pievēršas prāta/smadzeņu spējai izzināt to, kas ir ārpus tā. D. Deneta pamatpozīcija ir sekojoša: saturs tiek iekļauts strukturētā sistēmā caur "intencionālu stāju" (*intentional stance*, angl.) un tiek izmantots prognozēšanas un skaidrošanas nolūkiem tā, ik kā tām piemistu pārliecība, mērķis un spējas, kas atbilst noteiktai sistēmai. Bieži D. Denets tiek

³ Davidson, D. Thought and Talk. In his *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Oxford University Press, 1975, 5.lpp.

⁴ Dennett D. *Kinds of Minds: Towards An Understanding Of Consciousness*, BasicBooks, New York, 1996. gads, 153.lpp

uzskatīts par instrumentālistu attiecībā uz intencionalitāti, jo, atbilstoši viņa uzskatiem, sistēma tiek dēvēta par mentālu tikai dēļ iespējamības, kas tām varētu būt noteikti praktiskie nolūki. No tā var secināt, ka intencionalitāte nav pašsaprotama savā eksistencē kā zinātnisks jēdziens un tā sastāvdaļas, tādas kā pārlicība, vēlmes, u.c., var būt tikai artefakti, kā par to ir pieņemts runāt. D. Denets, savukārt, neuzskata sevi par funkcionālistu, un pamato to tādā veidā, ka "veids, kā ir pieņemts runāt" nav atkarīgs no pers'ņīgas izvēles vai lēmuma, bet ir funkcija, kas ir izveidojusies cilvēku prātos un nervu sistēmās evolūcijas un dabīgās atlasses procesā. *D. Denets savu filozofisku pozīciju definē sekojoši: "Attiecībā uz teorētiskam vienībam nobriedušā psiholoģijā, kas galu galā aizstāj pārlicību, vēlmes, sāpēs, garīgus attēlus, pieredzi... Es arī esmu kaut-kādā-veida intencionālists vai neliels funkcionālists. Attiecībā citiem šķietamiem garīgiem subjektiem, esmu materiālists."*⁵

D. Deneta viens no visneviennozīmīgākajiem apgalvojumiem par apziņu ir tas, ka starp šķietamo un *patieso* nav būtiskas starpības: ir tikai informācija, ko apziņa apstrādā, un spriedumi par informācijas avotu un tās interpretāciju dabiskā valodā (*natural language*, angl.). Runājot par valodu, D. Denets apgalvo, ka ne tikai mēs darbojamies ar un caur valodu, bet arī valoda caur mums.

D. Denets piedāvā savstarpēji saistītas konceptuālas intencionalitātes, apziņas, pašnaratīva un dažas citas teorijas, tādas kā teorijas par brīvu gribu un par bioloģijas pamatiem. D. Denets apgalvo, ka starp intencionalitāti un paradigmālo neintencionalitāti nav stingras atšķirības, bet tikai pakāpeniska gradācija no saprātīga uz nesaprātīgu. Attiecībā uz *konceptiem*, D. Denets ir pragmatīks: *koncepti* ir noderīgi tāpēc, ka ar to palīdzību kļūst iespējams pētīt īstu procesu dabu, kuri pastāv un darbojas neatkarīgi no konceptuālizēšanas.⁶

Sakarā ar to, ka oriģināļterminoloģija ir angļu valodā, un visai terminoloģijai pašlaik vēl nav precīzi tulkojumi latviešu valodā, maģistra darbā tiek sniegti plaši pieņemti tulkojumi, kur iespējams, un maģistra darba autores dažu terminu tulkojumi ar oriģināļterminu norādi angļiski, kas tiek sniegts pēdējās, ievietoti un rakstīti kursīvā uzreiz pēc tulkotās versijas.

⁵ Dennet D., *Brainstorms*, The MIT Press, London, 1981. gads, 20.lpp.

⁶ Edited by Don Ross, Andrew Brook, and David Thompson *Dennett's Philosophy*. The MIT Press, London, 2000.

1. Konceptuālas shēmas: ontoloģiskais un epistemoloģiskie aspekti

1. Konceptuālo shēmu ontoloģija

Pirmajā nodaļā tiks aplūkotas konceptuālās shēmas dažādos skatījumos un teorijās. Sākumā tiks aplūkotas konceptuālo shēmu ontoloģiskais aspekts, kurā tiks pievērsta īpaša uzmanība konceptu saistībai ar mentālo reprezentāciju (*mental representations*, angl.), prasmēm, kā arī konceptiem Frēges skatījumā.

1.1. Kategoriālas shēmas un konceptu jēdziens

Kategoriālas shēmas un koncepti ir mentāli procesi, tiem būtiska loma domāšanas procesā. Filozofijā, laika gaitā, kategoriālu shēmu un konceptu uztvere mainījas un pastāv vairākas teorijas un viedokļi, par šiem jēdzieniem un to funkcijām. Daži no tiem tiks aplūkoti esošā maģistra darbā pirmā nodaļā. Esošā apakšnodaļā uzmanība tiks pievērsta pieteikto konceptu vispārīgam īpašībām, un atšķirībām, balstojoties, galvēnokārt, Rīgā dzīvojoša filozofa E. Liepiņa grāmatā “Izziņas kategoriālas orientācijas”.

Kategoriālam shēmām un konceptiem ir izšķiroša loma pasaules izziņas procesā. Izziņas un domāšanas procesi nav dabas procesu tiešs turpinājums. Izziņas process sākas ar subjekta apziņu par to, ka dabas pasaule un tas, kā viņš to uztver, nesakrīt, līdz ar ko aprioras zināšanas (ja

tiek pieņemts, ka tas pastāv) izradas neuzticāmas, un tiem ir nepieciešama verifikācija, jo pasaules izprošanas procesā tie ievēš subjektīvu un patvaļīgu interpretācijas un izprātnes veidu.

Pastāv divi konceptu pamaskatījumi: materiālisma un ideālisma izziņas procesu un konceptu interpretācija. Tie atšķiras ne tikai ar to, kā to ietvaros tiek izprāstas zināšanas kā pasaules izziņas gala rezultāts, bet arī paša izziņas procesa raksturojums, proti, materiālisms un ideālisms piedāvā atšķirīgus veidus kā pārvarēt prāta atsvēšinātību un objekta izziņātspēju. Ideālisms nenoliedz ideju par to, ka dabas pasaule kā izziņas objekts var nesakrīt ar pētoša prāta mentāliem tēliem, jo noliedzot šo atšķirību, izziņas process kļūstu par bezjēdzīgu. Taču ideālisma izprātnē, izziņas objekta (materiālā pasaulē pastāvošā) objektivitāte tiek tverta vienīgi kā ārēji izpauzta ilūzija, pateicoties kurai veiksmīgs izziņas process ir iespējams.⁷ Adekvāta izziņa, atbilstoši ideālisma teorijas uzstādījumiem, ir iespējama tikai tādā gadījumā, ja izziņas objekts ir pilnīgi iekļauts izziņas procesā. Tātad, ideālisma teorijas pamatzdēvums ir pierādīt uz saikni un atkarību starp izziņas objektu un prātu.⁸ Ideālisma teorijā, izziņas process ir gara process, proti, izziņa kā darbība notiek starp nemateriāliem objektiem: prātu, un ideju par priekšmetu, jo, izziņas objekts ir atkarīgs no tā, kā to tver prāts, un bet izzināt tā patieso jēgu nav iespējams, tā kā pieejama ir tikai “ilūzija” par objektu – tikai ārēja informācija par objektu (kā Kanta *Ding an sich*). Ja izziņas objekts un prāts ir atsvēšināti, tad zināšanas par objektu var atbilst patiesībai tikai tad, ja izziņas procesā tika izveidota izziņas objektam daudz-maz atbilstoša⁹ mentāla reprezentācija.

Materiālisms, no otras puses, uzstāj uz pamatīgāka skatījuma uz izziņas procesiem, kategoriski noliedzot ideālisma teoriju, noliedzot ideju par to, ka izziņas process tiek ierobežots ideju līmenī: izziņas objektā tiek izpauzta materiāls priekšmetiskums, kas nevar būt tikai ilūzija. Tā materiālisma teorijas uzdevums ir atrast konkrētu pamatojumu izziņas objekta – izziņas procesa – prāta attiecībam. Uzdevums nav vienkāršs, un viens no apgrūtinājumiem ir izziņas procesa konceptuālizācijas vienkāršošana, kas var novest pie priekšmeta adekvātas izziņas neiespējamības. Izziņas objekta un prāta konceptuālizācijas izpaužas kā substancionālizācija, jeb duālisms, vai kā izziņas objekta un prāta pretstātīšanas objektifikācija (*objectification*, angl.), kad

⁷ Лиепинь Э.К. *Категориальные ориентации познания*. Зинатне. Рига, 1986 7.лpp.

⁸ Ibid, 8.лpp

⁹ Ibid, 9.лpp.

tiek uzskatīts, kā reālitate un izprātne par to atrodas pretējas “pusēs”.¹⁰ Pretstātot izziņas procesu un izziņas objektu, faktiski tiek izmantota telpiskuma analogija, kas izkropļo reālitatei.¹¹

Izziņas process kā tāds nevar veidoties izolēta no ārējas pasaules, ieslodzītā sevī apziņā, tas nav veids piepildīt pirmspieredzes izveidojošos sašķeltību starp izziņu un izziņas objektu, kā arī nav īpašas, atšķirīgas no dabas pasaules, prāta rakstūrība, proti, interese kas motivē izziņas procesas uzsākšanu nesakņojas kaut kādā īpaša prāta substrātā, rādītā tikai pateicoties prāta un dabas pasaules atšķirībām.

Materiālā pasaulē pastāv dažāda veidā attiecības starp objektiem: kauzālas attiecības, enerģētiskas, kas ir balstīti fizikā, kā arī funkcionālas.¹² Ja aplūkot funkciju kā objekta daļas darbību atkarība no tās saistības ar veselumu, tad funkcionālas attiecības paredz divvirziena sakarus. Daļas, kas ir savstarpēji saistīti ar funkcionālam attiecībam, nepilda tikai cēloņa, vai tikai seku lomu, bet ir gan viens, gan otrs vienlaicīgi, kas neļauj reducēt funkcionālas attiecības uz kauzālām, jo kauzālas attiecības šī kontekstā ir funkcionālu attiecību sava veida sastāvdaļas, un pakļaujas tiem, atbilstoši vesela objekta vajadzībām.¹³ Funkcionālas attiecības paredz, ka tajos ir iekļautas attiecības starp veselumu un tā daļām, kuri pakļaujas un tiek regulēti atbilstoši veseluma vajadzībām. Tāda veida attiecību materiālais pamatojums balstas iepriekšorganizētā materiālā sistēmā, kas: “no paša sākumā iekļauj sevī atpakaļsaišu virknes, [...], kas aptver ar saviem funkcionāliem cikliem procesu, kas pieder pie dažādam matērijas kustības formām un dažādu organizācijas līmeņiem.”¹⁴

Runājot par kategorijām un konceptiem izziņas procesā, svarīgi definēt *lietas* jēdzienu un tā lomu kategoriāla izziņas sistēmā. “Ontoloģiska aspektā, lietas kategorija raksturo materijas saistības trūkumu (*discontinuity*, angl.), tā kvalitatīvu un kvantitatīvu dažādību, un dažādu materijas līmeņu pastāvēšanu.”¹⁵ Par lietu materija var tikt dēvēta brīdī, kad lieta sasniedz

¹⁰ Ibid.

¹¹ Stegmüller W. Die Leistungen der Erkenntnistheorie, Der moderne Agnostizismus, Düsseldorf, 1979, 27.lpp.

¹² Лиепинь Э.К. Категориальные ориентации познания. Зинатне. Рига, 1986 7.lpp.

¹³ Ibid, 15.lpp

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid, 75.lpp.

noteiktā līmeņa *neatkarību* no materiāla pamata, no kā tā ir celusies, un relatīva neatkarība ir viena no svarīgākām lietas pazīmēm. Lieta nav tiešs materijas un apstākļu, kuri to ir rādījuši, turpinājums, un tai vienmēr piemīt īpašības un raksturības, kas izveršas no materijai piemītošām. “Noteiktības klātesamība lietās, kas nav pamatota ar lietas tūvākam attiecībam un saistībām, ļauj tām būt kā arī noteiktas determinācijas līnijas sākumam, kā arī tās pēdējai saitei.”¹⁶ No tā izriet, ka lieta ir gan cēlonības, gan sekus nesējs. Lietu mijiedarbība ir iespējama pateicoties noteiktai necaurīdībai, kas var pretoties ārējai ietekmei, kā arī spējai ietekmēt citas lietas; tā nav atkarīga no vides, kurā tā tika rādīta, tādēļ tā var tikt pārvietota no vietas, kurā tika rādīta, un ievietota jaunā vidē. Lieta ir sava veida pārmaiņu noliegšana un pārvarēšana, taču tas nenoraida tās iekšējo dinamismu. Pēc savam potenciālam spējams, katra lieta ir kaut kas bezgalīgs un tā var kļūt par attīstības un pašparveidošanas pamatu.

Lietas jēdziens, kā domāšanas kategorijas, ir cieši saistīts ar īpašību un attiecību kategorijām, un šī saistība ir visu kategoriju pamatā. Cilvēka pamatspēja pārveidot jeb kādas lietas, neatkarīgi no kvalitatīvam raksturībam, ļauj cilvēkam izziņāt, ka arī sava būtība dažādām lietām var piemīt līdzīgas īpašības.

Pasaules izziņas process notiek ar jūtu orgānu palīdzību, jūtekliskas refleksijas procesā. Šādi procesi ir sarežģītas reflektīvas atbildes reakcijas uz stimulu iedarbi, kas ir funkcionālais process. Funkcionālas attiecības starp izziņu un objektu ir pašas izjūtu refleksijas pamatā, jo tie saista ne tik objekta tēlu ar reālo objektu, kā: “materiālus procesus organisma ārpusē un iekšpusē”¹⁷, un šis saikne veido tēla saturu.

Attiecības starp tēlu un objektu ir atgrieziniskās, proti, jeb kāds dabas pasaulei piederošs objekts cilvēkā prātā pastāv tikai kā mentālais tēls, taču tas tēls varena izveidies tikai pateicoties tam, ka pastāv reāls objekts. Izziņas procesā var tikt atklāts, ka mentālie tēlie krasi atšķiras no objekta, jeb vispār ir kļūdaini, tāpēc nepieciešami uzsākt verifikācijas, izpētes un attīstības procesus, kas, sakurāts, prasa no subjekta pārveidot tēlus priekšmetos, kam ir ideāla daba, jeb veidojot ideāltipus, balstojoties kuros ir iespējams pārbaudīt tēlu atbilstību realitātei. Subjektam pastāv iespēja saistīt idēju pasauli ar materiālu, un iespēja pieņemt ideāltipu pasauli kā materiālu. Taču pateiskas izziņas process nevar tikt uzskāts bez ideju atdalīšanas no materiālas pasaules, jo ja

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid. 16.lpp

nenotiek atdalīšana, nav iespējama apziņa par ideju iespējamu kļūdainību un neatbilstību reālītai.

Izziņas procesam ir nepieciešama ideju un objektu prestātīšana, taču tai nav substancionālais raksturs, un tā nav izziņas šķērslis, bet pieņemums, tā kā pilda konceptuālu saišu, attiecībā uz materiālu pasauli, pārraušanas lomu, kas izraisa nepieciešamību pret izziņas refl'ksijas. Citiem vārdiem, izziņas procesā, domāšanas "vēršas" pie apceres pēc informācijas par izziņas objektu, kas tīrai apcerei, bez domāšanas un konceptuālizācijas procesa nebūtu pieejami.¹⁸

Apziņas spēja domāt par priekšmetiem, kas atšķiras no jutekliskā pieredzē iegūtiem priekšmetiem, ir konceptu gnoseoloģiskais pamats, kurā notiek izziņas procesa priekšmētošana. "Attiecības un saistība starp konceptiem, kas veido mentālo bildi, ir tās kategoriālas struktūras."¹⁹ Pēc Kanta domām, priekšmets nevar tikt sniegts apcerē un var kalpot par pamatu virsempīriskā, ārpūsjutekliskā prāta pielietojumā, un ir klātesošs jebkādā zinātniskā eksperimentā. Kants akcentē, ka izprātne par priekšmetu nav noteiktu priekšmetu pastāvēšanas iemesls, bet tikai pateicoties aprioram reprezentācijam jebkas var tikt izzināts kā priekšmets.²⁰ Savukārt deālektiski-materiālistiskā domāšanas kategoriju izprātnē, kategorijas, kas veido priekšmetu racionālus tipus, ir nepieciešams meklēt ārpus izziņas procesa, bet cilvēka praktiskā darbībā.²¹

Svarīga problēma attiecībā uz kategoriju veidošanos apziņā ir to izveide balstoties empiriskā pieredzē. Kategorijas ir pamatā cilvēka spējai konstruēt un atveidot informāciju, ko viņš gūst mijiedarbojoties materiālā pasaulē. Kategorijas, ka domāšanas forma, ir nedz konkrētas reprezentācijas, nedz zināšanas.²² Visai informācija, ko cilvēks tver par apkārtējo pasauli, tajā skaitā par sevi, ir kategoriāls raksturs.

"Pat ikdienišķa cilvēka pieredze un viņa vienkāršākie empiriskie spriedumi ir saistīti ar kategorizāciju", apgalvo Liepiņ. "Tā, piemēram, sadzirdot aiz loga nepierasto trokšni, mēs varam novest līdz savai apziņai skaņas uztvēri tikai tādā gadījumā, ja saistīsim to ar kaut kādu

¹⁸ Ibid, 21.lpp

¹⁹ Ведин Ю. *Структура, истинность и правильность мышления*, Рига, 1979.gads, 53. lpp.

²⁰ Kants I. *Tīra prāta kritika*, Krājums 6.sējums, 3.sējums, Maskava, 1964.gads, 187-188. lpp.

²¹ Лиепинь Э.К. *Категориальные ориентации познания*. Зинатне. Рига, 1986 23.lpp.

²² Ibid, 28.lpp

priekšmetu, lietu, proti, izveidosim spriedumu: “līdoja līdmašīna”, “sagāzas malka”, utt. Skaņas saistīšana ar trokšni nav vienkārši uztvēres rezultāts, bet ir noteiktas kategoriālas shēmas “lieta – īpašība” pielietojuma rezultāts, atbilstoši kurai troksnis raksturojas kā līdojošai līdmašīnai vai sagāztas malkas raksturīpašība. Pēc šādas analogijas mēs rikojamies arī populārā piemērā ar sasistu logu, kad spriedumā “stikls tika sasists ar iemestu akmeni”, balstojoties kategoriālā shēmā “cēloņs-rezultāts” tiek fiksēts materiāls notikums, kas bija sasista loga iemesls. No šiem diviem vienkāršiem piemēriem var redzēt, ka empīriskie kategoriālie spriedumi nav vienkārši jūteklisku datu konstatācija, bet iekļauj sevī gan izprātņi, gan kaut kādā mērā arī notikumu skaidrojumu.”²³

Izzinātpējas pastāvēšanu saista ar apziņas iekļaušanu, cilvēka priekšmetiski-praktiskā darbībā, kā sava veida regulēšanas centru. Priekšmeti, kas ir iesaistīti cilvēka priekšmetiski-praktiskā darbībā, tiek atlasīti pēc to funkcionālītātes principa, un prātā tiek attēloti atbilstoši to funkcijam un praktiskam pielietojumam, nevis paši pa sevi. Izziņas procesā rādītas reprezentācijas nav savienojamas ar nespēju atšķirt cilvēka praktiskā darbībā iesaistītus priekšmetiskus un darbības komponentus.²⁴ Pildot vienkāršas darbības aktus, cilvēka darbība var tikt balstīta neviss empiriskā pieredzē iegūtā infromācijā, ideālos veidolos, kas tiek atlasīti atbilstoši darbības veidam, jo cilvēka prātā pastāv ne tikai empiriskā pieredzē iegūti tēli, bet arī veidoli, kas izveidojas funkcionālas darbības rezultātā.²⁵

Līdz ar to, ka cilvēks savā darbībā iesaista vairāk dabas priekšmetus, rodas nepieciešamība pārcelt izveidojošas praktiskas darbības shēmas uz principiāli jaunajiem priekšmetiem, kas, savukart, pieprasa pārveidošanu un pielagošanu jaunajam priekšmētiskajām saturām. Mentālas kategorijas, kļūstot par jauna priekšmetiskuma veida saturisku pamatu, atsvēšinas no apkārtējas pasaules. Vairs nav iespējams sasaistīt mentālus tēlus ar noteiktu priekšmetu, jo subjektam nav priekšmeta, ar to noteiktu tēlu saistīt tiešā veidā dēļ tā, ka starp jūteklisko un racionālo veidojas plaisa, un starp ārējiem un iekšējiem procesiem saistība ir arvien mazāka, un izziņas process iziet citā kategorijā, kur izziņa notiek bez atpakaļsaistes starp mentāliem tēliem un tiem atbilstošiem priekšmetiem. Racionāla un jūtekliskā attiecības nav izolētas, bet ir daļa no cilvēka praktiskās darbības.

²³ Ibid, 25-26.lpp.

²⁴ Ibid, 33. lpp.

²⁵ Ibid, 30. lpp.

Materiāla izziņas pamata veidošana nodrošina pāreju no mentāliem priekšmetiem un tēliem, pie tiem atbilstošiem materiāliem veidojumiem. Kategoriāla domāšana nosaka izziņas priekšmetu loku un mērķus, kuru kontekstā subjekts aplūko izziņas objektu. Tādā veida izzināšana vienmēr ir pakļauta noteiktiem, konkrētās kategoriālas shēmai atbilstošiem, nolikumiem. Izziņas objekts netiek reprezentēts pats pa sevi, bet noteiktā statusā: kuram piemīt noteiktas īpašības, kas ir pakļauts noteiktām likumsakarībām, utt. Saskaņoties ar noteiktas kategorijas priekšmetiem, piemēram, kā bioloģiskas, vai ekoloģiskas sistēmas, subjekts nevar nosaukt par vienaspusīgas darbības objektiem, jo tām svarīgi ir ne tikai kā šīs sistēmas darbojas pašas pa sevi, bet kā tie ietekmē pašu subjektu, kā arī būtiski ir lai sistēma pastāvētu tādā formā, un stāvoklī, ka izziņas brīdī²⁶, it īpaši tad atteicas uz augstākpriekšmetiem piemēriem: bioloģiskām un ekoloģiskām sistēmām, jo šajā gadījumā, ja tajās notiek kaut mazākas pārmaiņas, tas gan ietekme subjekta dzīvi (vai dzīves kvalitāti),²⁷ gan var izraisīt globālas izmaiņas pasaules mērogā, kā, piemēram, ekoloģiskas katastrofas, globāla sasilšana un tā tālāk.

Izziņas procesā, cilvēkam pastāv pamatnepieciešamība pēc priekšmetu sadalījuma pēc kategoriālu shēmu atbilstības noteiktiem materiāliem objektiem, lai saistīt priekšmetus ar tādām kategorijām, kas ir nemainīgas neatkarīgi no ārējiem faktoriem, neskatoties uz iekšējam objektu pārmaiņām un izmaiņām. Kategoriālam struktūram ir aktīva loma izziņas procesā, un tā tiek pamatota ne tikai ar priekšmeta dabu, bet arī ar praktiskām vajadzībām, kas ir subjektam (kurš izvēlas, atbilstošu situācijai un izziņas objektam, kategoriālu shēmu), kā arī subjekts pats nosaka, kas kļūst par izziņas objektu.

²⁶ Ibid, 50-51.lpp.

²⁷ *Dzīves kvalitāte* šī kontekstā nenozīmē sociālu vai finansiālu labklājību, bet to, vai apkārtnē ir labklājīga cilvēka pilnvertīgai dzīvei, proti, vai ir dzīvībai piemēroti klimātiskie apstākļi, un vai ir pieejami vitāli nepieciešami resursi, tādi, kā tīrs ūdens, utt.

1.2. Konceptu un mentālo reprezentāciju saistība, koncepti kā prasmes

Pastāv vairākas konceptu teorijas un to interpretācijas atkarībā no noteiktās filozofijas tradīcijām. Vienā no konceptu skatījumiem, koncepti tiek aplūkoti kā psiholoģiskas vienības. Šis skatījums sakņojas apziņas reprezentatīvā teorijā (*representational theory of the mind*, angl.), turpmāk tekstā RTM). RTM ietvaros tiek apgalvots, ka domāšanas process sastāv no reprezentāciju iekšējās sistēmas, un visas vēlmes, pārliecības un citi mentālie procesi apziņas mentālajos procesos tiek reprezentētas kā iekšējie simboli.

Mūsdienu RTM variantā tiek apgalvots, ka domāšanas procesa lielākā daļa nav balstīta mentālos attēlojumos vai simbolos. Plaši pieņemtajā mūsdienu interpretācijā tiek apgalvots, ka iekšējām reprezentācijas sistēmām piemīt valodiskā veida sintakse un kompozicionāla semantika (*compositional semantics*, angl.). Aplūkojot konceptus šo teoriju skaidrojumā, kas bieži tiek dēvēta par *domu valodas hipotēzi*²⁸, domāšanas process ir balstīts vārdiskās mentālās reprezentācijās.

Mentālo reprezentāciju teorija ir vispārēji pieņemta pozīcija kognitīvās zinātnēs²⁹, un tā ir plaši atzīta apziņas filozofijā. Teorijas piekritēji uskata, ka konceptiem un strukturētam mentālām reprezentācijām ir būtiska loma domāšanas produktivitātes aspektos, piemēram tas, ka cilvēka prāts vienlaicīgi ir spējīgs apstrādāt tikai noteiktu domu skaitu³⁰.

Mentālo reprezentāciju teorijas kritiķi, savukārt, apgalvo, ka reprezentatīvie tēli nav nepieciešami un nav būtiski domāšanas procesā. Pie tādiem kritiķiem ir pieskaitāms amerikāņu filozofs Daniels D. Denets, kurš savā 1977. gadā publicētajā esejā "A Cure for the Common Code" apgalvo, ka cilvēki tic daudzām lietām neskatoties uz to, ka nav analizējuši un pārbaudījuši tās. Par piemēru D. Denets piemin, ka cilvēki tic, ka "brīvā dabā zebras nevelk virsjakas"³¹, neskatoties uz to, ka pārsvarā cilvēki nav to nedz pārbaudījuši, nedz detalizēti

²⁸ Fodor, J. *The Language of Thought*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975

²⁹ Pinker, S. *The Language Instinct: The New Science of Language and Mind*. London: Penguin, 1994

³⁰ Stanford Encyclopedia of Philosophy *Concepts*. First published Mon Nov 7, 2005; substantive revision Tue May 17, 2011, <http://plato.stanford.edu/entries/concepts/>

³¹ Dennett, D. A Cure for the Common Code. Reprinted in D. Dennett (1978) *Brainstorms*, Cambridge, MA: MIT Press, 1977

analizējuši. D. Denets uzsver, ka arī savos mēģinājumos raksturot un paredzet datoru funkcionēšanu, jeb uzvedību, datorsistēmām var pietrūkt reprezentāciju skaidrojumiem, ko mēs saistām ar raksturošanu. Piemēram, D. Denets aplūko datoru, kas ir īpaši izveidots šaha spēlei. Var apgalvot, ka šis ir dators, kas domā, ka ir svarīgi pasargāt karalieni (šaha figūra), kaut arī apzināmies, ka datora operatīvai sistēmai nepiemīt šāda reprezentāciju shēma, kas ļautu datoram tādā veidā aplūkot saturu.^{32 33} Sīkāk D. Deneta teorijas tiks aplūkotas maģstra darba otrajā un trešajā nodaļā.

Citi RTM kritiķi pārmet, ka teorija ir pārāk cieši saistīta un balstīta skaidrā saprāta psiholoģijā (commonsense psychology), nevis filozofiskās teorijās.

Cits skats uz konceptiem ir šāds: koncepti kā noteiktas, kog'itīvam aģentam piemītošas, prasmes. Skaidrojot konceptu kā prasmi, to raksturo kā apziņas prasmi atdalīt vienu konceptu no cita. Maikls Dammits apgalvo, ka: "Runāt par to, ka kāds koncepts ir ienācis cilvēkam prātā, nav jēgas. Mēs visi varam iedomāties noteiktu tēlu, kas ienāk prātā, ko mēs uztveram kā noteikta veida reprezentatīvu konceptu, taču tas mums nepalīdz tikt nekur tālu, jo mums vēl aizvien jājautā, no kā sastāv koncepta asociācija ar noteiktu tēlu"³⁴. No tā izriet, ka mentālie tēli ir koncepts, kuru nozīmīgums ir tajā, ka tiem ir nepieciešams papildus skaidrojums.

1.3. Konceptu skaidrojums empīrisma teorijās

Tradicionāli empīrisma teorijas pārstāvji apgalvo, ka visi koncepti ir saistīti un sakņojas sajūtās. Piemēram, Deivida Hjūma asociāciju teorija³⁵, kurā konceptus skaidro kā fenomenus, kas veidojas no sajūtu reprezentācijām un atbilstoši vispārējiem mācību noteikumiem. Teikumus bez empīriska referenta uzskatīja par tukšiem.³⁶

³² Dennett, D. *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*, Cambridge, MA: MIT Press, 1978, lpp. 174-176.

³³ Šādu skatījumu atbalsta tādi filozofi kā Maikls Dammits, Entonijs Kennijs un citi.

³⁴ Dummett, M. *Seas of Language*, Oxford: Oxford University Press, 1993, lpp. 98.

³⁵ Hjūms šo jautājumu aplūko savā grāmatā " Traktāts par cilvēka dabu", Rīga: Liepnieks & Rītups, 1739/2008

³⁶ Stanford Encyclopedia of Philosophy Concepts. First published Mon Nov 7, 2005; substantive revision Tue May 17, 2011, <http://plato.stanford.edu/entries/concepts/>

Neskatoties uz to, ka verifikacionisma popularitāte pēdējā laikā ir mazinājusies, tomēr daži mūsdienu filozofi piekrīt šīs teorijas uzlabotai versijai, atbilstoši kurai lielāks uzsvars tiek likts nevis uz semantiski pamatotām attiecībām starp konceptiem un uztveri, bet uz psiholoģiski pamatotu saiti. Viens no šīs teorijas piekritējiem ir Džess Prinzs (Jesse Prinz). Prinzs uzskata, ka visi koncepti rodas no perceptuālām reprezentācijām: mentālas reprezentācijas, kas tiek iedarbinātas domāšanas procesā neatkarīgi no tā, kas ir domāšanas objekts, sakņojas neironu ķēdēs un darbojas procesu ietekmē. Piemēram, domājot par jebkādu objektu, piemēram, nazi, tiek aktivētas reprezentācijas, kas ir atbildīgas par darbību, saistītu ar objektu: ar tā formu, svaru, funkcijām, kā arī tiek sūtīti impulsi rokas muskuļiem, lai iedarbinātu tos gaidītajai darbībai: tā domāšana tiek savā veidā ietekmēta ar primāram šīs ķēdes funkcijām.³⁷ Taču grūtības rodas, saskaroties ar abstraktiem konceptiem. Viegli aprakstīt kādas mentālas reakcijas notiek, saskaroties ar priekšmetu, kam ir epistemoloģisks referents, tāds kā nazis, taču kad saskaramies ar nemateriāliem konceptiem, tādiem kā patiesība, entropija, skaitļi un tiem līdzīgiem, mentālas reakcijas izpētīt un izvērtēt ir grūtāk, jo tiem mēdz nebūt ārējo reakciju, kā gadījumos ar konceptiem, kam ir epistemoloģiskie referenti. Grūtības rodas tādēļ, ka ir grūti nošķirt loģiski ekvivalentas domas. Viens no risinājumiem šai problēmai, saskaroties ar amodālām reprezentācijām, ir iztēle, jo ar tās palīdzību ir iespējams ne tikai norādīt, kā reprezentācija rodas noteiktos uzdevumos, bet arī iztēloties kā šos uzdevumus risināt.³⁸

1.4. Konceptu un nozīmju izpratne Vilarda Kvaina filozofijas kontekstā

1930.-1940. gados empīrisma filozofijā valdīja loģiskais pozitīvisms, taču 50.-60. gados, pateicoties V. Kvainam, situācija ir mainījusies un par dominējošo ir kļuvis pragmatisms, jeb, V. Kvaina interpretācijā, tas, kas paliek pāri no empīrisma, kad tas ir lielā mērā noteikts ar divām empīrisma dogmām. Esošā apakšnodaļā tiks aplūkota V. Kvaina divu empīrisma dogmu noteikta

³⁷ Šo jautājumu Prinzs aplūko grāmatā *Prinz, J. Furnishing the Mind: Concepts and Their Perceptual Basis*, Cambridge, MA.: MIT Press, 2002

³⁸ Machery, E. Concept Empiricism: A Methodological Critique, *Cognition*, 2007, 104 lpp. 19-46.

pragmatisma interpretācija, lai sniegtu turpmāko D. Deividsona ideju kontekstu un izceilsmes pamatu.

Divdesmitā gadsimta angļu-amerikāņu filozofiskā tradīcija sakņojas valodas pētījumos, lielā mērā pateicoties Ludviga Vitgenšteina gara darbam "Loģiski-filozofiskais traktāts", kurā viņš izpauž domu par to, ka cilvēka valoda ierobežo cilvēka pasauli. Piemēram, ja cilvēks dzīvo pasaulē, kurā nav vārda "apburošs", tas nozīmētu, ka tajā pasaulē nav *apburošu* cilvēku. Dzīvot pasaulē, kur valodā nav konjunktīvu, nozīmētu dzīvot pasaulē bez likumsakarībām, dzīvot pasaulē, kur valodā nav izvilka kvadrātsakne no mīnus viena, tad tajā pasaulē nav abstraktu skaitļu un tā tālāk.³⁹"

V. Kvains apgalvo, ka: "Viena [dogma] ir pārliecība par fundamentālo šķelšanu starp patiesību, kas ir *analītiska* [rakstura], vai balstīta uz jēgas neatkarīgi no nozīmēm (*matters of fact*, angl.), un patiesības, kas ir *sintētiskas*, vai balstītas faktos. Cita dogma ir *redukcionisms*: pārliecība par to, ka katrs jēgpilns apgalvojums ir līdzvērtīgs kādam loģiskam konstruktam, kas atteicas uz tūlītējas pieredzes notikumiem."⁴⁰

"Kad dabas filozofs sāk pievērsties apziņas filozofijai, viņš mēdz uzsākt runu par valodu. Nozīmes, valodas kontekstā, galvenokārt, ir valodas nozīmes. Valoda ir sociāla māksla, ko mēs iegūstam, balstoties pierādījumos no citu cilvēku atklātas uzvedības publiski atpazīstamos apstākļos. Tātad nozīmes kļūst par tām mentālām vienībām, [jeb konceptiem, ar ko cilvēks operē ikdienā, saskaroties ar noteiktiem risināmiem uzdevumiem]⁴¹. Djuijs precīzi izsakās par to šādi: "Nozīme ... nav fiziskā eksistence. Tā ir, galvenokārt, uzvedības īpašība. [...] Valoda ir specifisks savstarpējo darbību veids starp vismaz vismaz divam būtnēm - runātāju un klausītāju. Tas paredz organizētas grupas pastāvēšanu, pie kuras šīs būtnes pieder, un no kuras viņi ir pārņēmuši savus runas ieradumus. Tātad, tās ir attiecības."⁴² " Djuija izteikto var interpretēt tā, ka, nozīme valodas ziņā jeb koncepts, kaut atteicas uz objektiem (materiāliem vai nemateriāliem – abstrakto nozīmju gadījumā), tomēr ir mentālas vienības, kā bija pieminēts augstāk, un ietekme uz uzvedību atkarībā no tā, kādi koncepti ir iekļauti domāšanas procesā. Lai koncepti izpaustos

³⁹ John P. Murphy *Pragmatism From Pierce to Davidson*, Westview Press, 1990, 79. lpp.

⁴⁰ W.V. Quine, *From a logical point of view*, 2nd ed., Harper Techbooks, New York, 1961, 20.lpp.

⁴¹ maģ.darba autores piezīme

⁴² J. P. Murphy *Pragmatism From Pierce to Davidson*, Westview Press, Oxford, 1990, 80. lpp.

valodiski, ir nepieciešams runas akts, kurā piedalās vismas divas valodiskas būtnes, kas pieder pie vienas valodiskās grupas un saprotas savā starpā. Djuijs norāda, un V. Kvains tam piekrīt, ka individuāla valoda nav iespējama⁴³.

V. Kvains kritizē ideju par sadrumstalotu (teikums pēc teikuma) kognitīvu jēgu, un apstīd, ka tām ir nepieciešams radikāls redukcionisms, unatsaucas uz holisma ideju, pēc kuras katrs teikums, kad tiek aplūkots atsevišķi, neiekļauj pieredzes implikācijas.

V. Kvains kritiski atteicas pret muzeju mītu, kurā eksponāti ir jēgas, un vārdi ir apzīmējums, un valodas maiņa nozīmē apzīmējumu maiņu. "Atbilstoši muzeju mīta", valodas vārdiem un teikumiem ir determinēta jēga. Atklāt jēgu dzimtā valodā ir iespējams, vērojot kāda uzvedību, bet tomēr vārdu jēgam jābūt determinētaam apziņā mentālā muzejā pat tajos gadījumos, kad biheivoriāli kritēriji nevar mums to atklāt."⁴⁴

Aplūkojot prātu kā privātu mentālu muzeju, kur vārdu jēgas tiek izprastas tikai caur to, kā tās izpaužas ārēji, rodas problēma ar jēdzieniem, kur bez empīriskiem referentiem (abstraktie), tādiem kā "patiesais", "grūtības", utt., nevar tikt saprastas un interpretētas, vērojot un analizējot tās caur biheivoriālu izpausmi.

V. Kvains uzsvēra, ka patiesība ir jēgas tikums, paceļ jautājumu par jēgu kā tādu. Piemēram, saprotot, ko nozīme apgalvojums "*t jēga*", būtu skaidrs, ka, runājot par sinonīmiem t_1 un t_2 , nozīmes būtu identiskas, taču lai tas atbilstu patiesībai, tam jāatbilst noteikumam, ka " t_1 un t_2 ir sinonīmi tikai un vienīgi tad, ja t_1 nozīme = t_2 nozīmei".⁴⁵ Izprotot sinonīmus, var izprast *analītiskus* apgalvojumus. "Apgalvojums ir *analītisks* tad, un tikai tad, ja, aizvietojojt sinonīmus ar sinonīmiem, tas var pārvērsties par loģisku patiesību."⁴⁶ Piemēram, "ciets" un "ciešs" ir sinonīmi, tāvad apgalvojums:

"Viss, kas ir ciets, ir ciešs"

⁴³ Djuijs noraidīja ideju par individuālo valodu savos 19. gs. 20. gados rakstītajos darbos, piemēram, "Daba, komunikācija un jēga" (1925.gads). Vitgenšteins, savukārt, pie šīs atziņas nonāca 1953. gadā publicētajā grāmatā "Filozofiskie pētījumi" (*Philosophical Investigations*).

⁴⁴ W. V. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, Capricorn Books, New York, 1963, 6.lpp.

⁴⁵ J. P. Murphy *Pragmatism From Pierce to Davidson*, Westview Press, Oxford, 1990, 82. lpp.

⁴⁶ Ibid.

ir analītisks spriedums, bet:

"Vis, kas ir ciets, ir ciets"

ir loģiska patiesība. Tā, vēršoties pret analītiski-sintētiskas atšķirības dogmas, V. Kvains izcēla jēgas jautājumu. V. Kvains kritizēja Djuija uzskatu, ka jēga, galvenokārt, ir valodiskas uzvešanās īpašība, bet par sekundāru jēgu viņš uzskatīja objekta īpašību referēt uz tā uzvedību. Piemēram, ja vārds "cilvēks" būtu racionālas būtnes īpašība, tad, balstoties Djuija teorijā par sekundāru, tā būtu arī individuāla racionāla cilvēka jēga. Pēc V. Kvaina uzskatiem Djuijs runā nevis par jēgu, bet par būtību jeb esenci (*essence*, anlg.), un tādēļ, ka Djuijs tos strikti nav nodalījis, radās konceptu sajukums. Apstrīdot Djuija pozīciju, savā argumentā V. Kvains atsaucas uz Aristoteļa uzskatiem:

"Aristotelis par būtisku uzskatīja cilvēka racionālītāti, bet tas, ka cilvēks ir divkājains bija mazsvarīgi. Taču ir svarīga atšķirība starp šo atteiksmi un jēgas doktrīnu. Argumenta dēļ var atzīt, ka racionālītāte patiešām ir iekļauta vārda "cilvēks" jēgā, bet divkājība – nav. Bet divkājība var vienlaikus piederēt pie "divkājības" (V. Kvains izmanto vārdu *two-leggedness* pirmā gadījumā, un *biped* – otrā), kamēr racionālītāte – nav. Tā no jēgas doktrīnas skatpunkta, nav jēgas teikt, ka noteiktam indivīdam, kas ir vienlaikus divkājains un cilvēks, racionālītāte ir būtiska, bet divkājība ir maznozīmīga vai otrādi. Pēc Aristoteļa domām, lietām ir būtība, bet tikai lingvistiskām formām ir jēgas. Jēga ir tas, par ko kļūst būtība, kad tā tiek šķirta no referenta, un piesaistīta pie pasaules."⁴⁷

V. Kvains apgalvo, ka nav jēgas dalīt jēgas būtiskajās un nenozīmīgajās. Piemēram, ja indivīds ir zinātnieks, piemēram, fiziķis vai matemātiķis, tad racionālītāte viņam ir primāra, bet divkājība var tikt uztverta kā sekundāra un mājāk nozīmīga. Ja indivīds ir sportisks, piemēram, skrējējs, tad primāra kļūst divkājība. Bet kā rīkoties, ja indivīds vienlaikus ir gan zinātnieks, gan skrējējs? Pēc V. Kvaina domām, runājot par indivīdu, nevar noteikt būtiskas jēgas un nenozīmīgas, bet drīzāk - īslaicīgas un ilglaicīgas, jo indivīdam dažas jēgas tiek uzskatītas par svarīgākam un dažas par mājāk svarīgām, bet tas neattiecas uz to nozīmīgumu. V. Kvains apgalvo, ka nav nekādu rādītāju par to, vai apgalvojums ir paties vai nav, izņemot to, kas jau ir iekļauts runas dispozīcijā.

Runājot par jēgu, rodas arī tulkošanas jautājums: kā ir iespējama precīza tulkošana no pilnīgi atšķirīgas un svešas valodas uz jau zināmo, maksimāli saglabājot jēgu (*radikāla*

⁴⁷ W.V. Quine, *From a logical point of view*, 2nd ed., Harper Techbooks, New York, 1961, 22.lpp.

tulkošana). V. Kvains "Ontoloģiskā relatīvismā" to dēvē par *radikālas tulkošanas indeterminācijas tēzi*. Par piemēru V. Kvains piedāvā piemēru: lauka lingvistam (*field linguist*, angl.) ir nepieciešams pārtulkot frāzi:

Demki gavagai zaronka porsch denot gavagai.

Vērojot vietējos iedzīvotājus, lingvists saprot, ka šis teikums tiek izteikts, kad trusis, kas bija jau iepriekš redzēts, tiek ieraudzīts atkārtoti. Tātad vienkāršākais veids būtu pārtulkot šo teikumu kā:

Šis trusis ir tas pats trusis.

Piedāvājot šādu tulkojumu, pieņets kā *trusis* ir atbilstošs tulkojums vārdam *gavagai*. No vienas puses var rasties iespaids, ka šāds tulkojums ir skaidrs un viennozīmīgs, taču V. Kvains to apstrīda, apgalvojot, ka vesels trusis ir vērojams tikai īsu brīdi, tātad teikums var atteikties uz truša atrašanās vietu jeb uz kādu tā neatdalāmu daļu, un tad teikuma tulkojums būtu sekojošs:

Šī neatdalāma truša daļa ir tā pati, tā paša truša, neatdalāmā daļa.

Iespējams, arī, ka *gavagai* nozīme truša noteiktu fāzi, un tad tulkojums būtu sekojošais:

Šī truša fāze ir tā paša truša tada pati fāze.

V. Kvains apgalvo, ka termins "trusis" ir sadalīts termins – nevar noteikt, kur beidzas viens trusis un sākas cits. Tas var būt noteikts, tikai ilgstoši vērojot objekta uzvedību. Tātad, pēc V. Kvaina domām, *gavagai* var tikt pārtulkots gan kā *trusis*, gan kā *truša neatdalāma daļa*, gan kā *truša atrašanās fāze*. Taču tas nav norādījums tulkojamas valodas neprecizitātei, un lauka lingvistam, veicot atbilstošus vērojumus, diez vai sastādītu īpašas grūtības noteikt, ka pirmais tulkojums vislabāk atbilst teikuma patiesajai jēgai. Ar šo piemēru V. Kvains norāda uz to, ka, atsakoties no muzeja mīta, kur jēgas ir eksponētas apziņas introspekcijai un nav iespējams noteikt kāds no piedāvātiem *gavagai* tulkojumiem ir pareizs, jo uz šo jautājumu nav determinētas atbildes, jo ir iespējams, ka visi piedāvātie tulkojumi, atbilst tam, ko var izsecināt, vērojot uzvedību – tas padarītu viena pareiza tulkojuma izvēli par neiespējamu. Taču, ja muzeju mīts būtu paties, būtu iespējams uzzināt vienu patiesu tulkojumu, ja ir iespējams piekļauties muzejam. Jautājums par termina jēgu nav objektīvi noteikts, tā kā nav determinēts pats jautājums par to, kurš no vairākiem nesinonīmiskiem tulkojumiem ir pareizs.

V. Kvaina naturalistiskais empīrisms aplūko cilvēku nevis kā atklājāju, bet drīzāk kā zinātnisku patiesību izgudrotāju: "Zinātniskā patiesība par fiziskiem objektiem ir *patiesība*, kaut tās autors ir cilvēks. Manā naturalismā par augstāko patiesību es atzinu tikai zinātnisku

patiesību."⁴⁸ V. Kvaina viedoklis atteicas uz empiriskajām zināšanām un var iedomāties, ka arī matemātiskās teorijas iekļaujas V. Kvainā teorijā, un matemātiskās zināšanas mēdz uzskatīt par apriorām kategorijām, un pēc V. Kvaina domām empiriskas zināšanas nav aprioras. Runājot par matemātiku, V. Kvains neuzskata to par empīrisku zinātņi, tā kā noteiktu matemātisku patiesību nevar iegūt, balstoties vērojamā empīriskā pieredzē. V. Kvains nenoliedz matemātikas nozīmi cilvēku pasaulē, bet uzskata, ka tās loma ir pamatota ar nozīmi, kas ir matemātikai cilvēku pasaules teorijās, kas ļauj cilvēkiem sakārtot un tikt galā ar empīriskā veidā iegūtu pieredzi (V. Kvains nenoliedz domu, ka tā ir pagaidu situācija, kamēr netiks atrasts jauns pieredzes sakārtošanas teoriju veids)⁴⁹.

1.5. Koncepti un dabīga valoda

Filozofi divdesmitā gadsimtā, lielā mērā bija pārņēmti ar valodas pētījumiem, un to filozofu starpā bija amerikāņu filozofs Donald D. Deividsons. Donalds D. Deividsons, pētot konceptus valodas filozofijas skatījumā, uzskatīja, ka konceptu pastāvēšanai ir nepieciešama dabīgas valodas pastāvēšana, un tie ir apriori saistīti. D. Deividsons apgalvo, ka: "Mums ir ideja par ticību tikai no pārliecības lomas valodas interpretācijā. Kas attiecas uz personīgo atteiksmi, tad tas nav saprotams, izņemot sabiedriskās valodiskās normas regulēšanu. No tā seko, ka būtnei jābūt valodiskai, lai tai piemistu pārliecības koncepts. Un ņemot vērā atkarību no citu atteiksmes pret ticību, mēs varam vispārināti apgalvot, ka tikai tai būtnei, kas spēj interpretēt runu, var piemist domas koncepts.

Vai būtnei var piemist pārliecība, ja tai nav pārliecības koncepts? Es uzskatu, ka nē, un tam ir iemesls. Pārliecība nevar piemist kādam, ja viņš nesaprot kļūdas iespējamību, un tas prasa spēju apzināties starpību starp patiesību un kļūdu – patiesu ticību un kļūdainu. Taču šī starpība,

⁴⁸ Edited by R. J. Mulvaney, P. M. Zeltner, *Pragmatism: Its sources and Prospects*, University of South Carolina Press, Columbia, 1981, 34. lpp.

⁴⁹ *Willard van Orman Quine*, [Stanford Encyclopedia of Philosophy](#), First published Fri Apr 9, 2010; substantive revision Fri Apr 30, 2010

kā es jau uzsvēru, var rasties tikai no interpretācijas koncepta, kas virza mūs tikai un vienīgi uz ideju par objektīvu, sabiedrisku patiesību."⁵⁰

Uzskatot, ka nevalodiskām būtnēm nepiemīt pārliecības koncepts, D. Deividsons uzskata, ka arī citi koncepti tiem nevar būt. Taču D. Deividsona kritiķi, to skaitā Pīters Karaterss (Peter Carruthers), saskata neskaidrības viņa tēzes pamatojumā: kāpēc pārliecības koncepts ir nepieciešams citu konceptu izveidei, kā arī kāpēc valoda ir nepieciešams faktors konceptu pastāvēšanā. Tiek veikti vairāki nevalodiski eksperimenti, kuros piedalās zīdaiņi un dzīvnieki, lai noskaidrot viņu spēju atšķirt dažādus mentālus stāvokļus. Eksperimenti sniedz pārliecinošus rezultātus un var apgalvot, ka vismaz daļa no apziņas teorijas ir nevalodiska.⁵¹

D. Deividsons, savukārt, ir sniedzis dažus argumentus, kas paskaidro viņa skepticismu par kognitīvo zinātņu lomu šajā jautājumā. Par piemēru D. Deividsons min cilvēku, kam tiek piedāvāts izvēlēties ābolu vai persiku (kas ir nevalodisks eksperiments), un viņš izvēlas persiku. D. Deividsons uzsver, ka kamēr cilvēks neizstāsta, kādi procesi viņa prātā ir izšķiruši izvēli, jautājums par viņa izvēles konceptuālizāciju paliks atklāts. Atkārtojot eksperimentu, paliek iespējams paredzēt viņa izvēli ar noteiktu iespējamību, un paredzēt to pareizi, taču problēma par izvēli starp diviem identiskiem priekšmetiem tomēr paliktu atklāta.⁵² Tālāk D. Deividsons norāda uz grūtībām specificēt nevalodiskas būtnes domāšanas gaitu un priekšmetu: Mēs apgalvojam, ka suns zina, kas mājās ir saimnieks⁵³. Bet vai tas zina, ka saimnieks mājās ir misters Smits (kas arī

⁵⁰ Davidson, D. Thought and Talk. In his *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Oxford University Press, 1975, lpp. 170

⁵¹ Stanford Encyclopedia of Philosophy Concepts. First published Mon Nov 7, 2005; substantive revision Tue May 17, 2011, <http://plato.stanford.edu/entries/concepts/>

⁵² Davidson, D. (1975). Thought and Talk. In his *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Oxford University Press, lpp. 163

⁵³ D. Deividsons lielu uzmanību pievērš tam, vai dzīvniekiem ir spēja konceptualizēt. Filozofu domas par šo jautājumu dalās, it īpaši aspektā par konceptiem cilvēku un dzīvnieku prātos. Daži apgalvo, ka šāda atšķirība pastāv, un saista to ar konceptu lomu spriestspējā. Par piemēru var minēt Roberta Brendoma (Robert Brandom) apsvērumus par to, ka "reprezentācijas dzīvnieku gadījumā var uztvert kā termometrus, kas kalpo kā reakcija uz noteiktiem apkārtējas vides faktoriem, bet neiekļaujoties atbilstošā loģiskā procesā. Taču nav skaidrs, ko uzskatīt par atbilstošu loģisku procesu. Jo vairāk komparatīvajā psiholoģijā ir datu, ka dzīvnieki ir spējīgi uztvert ticami. Iespējams, ka dzīvnieki nav tik prātīgi kā cilvēki, taču tas nenozīmē, ka viņu prāta spējas var pielīdzināt termometriem".

Concepts. First published Mon Nov 7, 2005; substantive revision Tue May 17, 2011, <http://plato.stanford.edu/entries/concepts/>

ir saimnieks)? Mums nav skaidrs, kā šo jautājumu var atrisināt, vai piešķīt tam jēgu".⁵⁴ Taču "nav skaidrs, cik nopietni D. Deividsons izturas pret šiem argumentiem, jo daudzus filozofus tie nav pārliecinājuši. Abi argumenti nonāk pie apgalvojuma, ka cilvēka izvēles interpretācija ir zemdeterminēta (underdetermined, angl.) ar nevalodiskiem pierādījumiem. Taču, ja pat tā ir patiesība, ka tas var attiekties arī uz tiem gadījumiem, kad cilvēks runā, vai, precīzāk, ja mēs pievienojam to, ko cilvēks ir verbalizējis. Valodiski pierādījumi garantē pareizu interpretāciju ne vairāk kā nelingvistiskie pierādījumi".

1.6. Koncepti šaurā mentālā saturā

Šaurais mentālais saturs ir mentālais saturs, kas nav atkarīgs no indivīda apkārtējas vides, bet ir pilnīgi ar paša indivīda raksturīpašību (*intrinsic property*, angl.) determinēti, kuras ir neatkarīgas no apkārtējas vides. Piemēram, monētas forma ir atkarīga no tās raksturīpašības, kas ir monētas iekšēja raksturības noteikta. Taču tas, ka tā atrodas makā, ir nosacīts ar tās atrašanas vietas iespējamību, kas ir ārējs faktors. Mainot monētas formu, tiktu mainīta tās patība, taču atrašanas vietas – ārēja faktora – maiņa neietekmē priekšmeta patību, kā arī nevar pastāvēt noteiktas monētas kopija, kurai būtu atšķirīga forma, taču atrašanas vieta tās monētas kopijai var būt jebkāda, un tas nekādā veidā neietekme un nemaina monētas patiesās īpašības⁵⁵. Visi mentālie stāvokļi ir pilnīgi determinēti ar patiesām īpašībām. Pārlicību patiesīgums vai aplamība ir atkarīgi no tā satura: tie ir patiesi, ja tie patiesi attēlo pasauli, ja nē – tie ir uzskatāmi par aplamiem.

Hilarijs Patnems (Hilary Putnam) ir viens no pirmajiem un visietekmīgākiem filozofiem, kas pievērsās lingvistiska satura jautājumam, no kā izriet daudzas diskusijas par mentālu saturu. Viens no svarīgākiem un spilgtākiem piemēriem Patnema filozofijā ir viņa domu eksperiments

⁵⁴ Davidson, D. (1975). Thought and Talk. In his *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Oxford University Press, lpp. 165

⁵⁵ Stanford Encyclopedia of Philosophy *Narrow Mental Content*. First published Wed Nov 20, 2002; substantive revision Thu Jun 30, 2011 <http://plato.stanford.edu/entries/content-narrow>

par Dvīņu Zemi⁵⁶. Domu eksperimentā Patnems piedāvā iztēloties Zemi, aptuveni 1750. gadā, pirms tika atklāta ūdens ķīmiskā formula. Pieņemsim, ka uz tās Zemes dzīvo kāds ar vārdu Oskars, kas zin vārdu "ūdens", un lieto to attiecībā uz šķidrumu, kas pēc sava ķīmiskā satura vēlāk tiks apliecināts par ūdeni. Dvīņu Zemē dzīvo Oskara identiskā kopija ar vienu atšķirību, ka Oskars no Dvīņu Zemes, par ūdeni devē nevis ūdeni H₂O, bet kaut ko XYZ: substanci, kuras formula ir atšķirīga no H₂O, bet substance ir līdzīga. Dvīņu Zemē tas ir XYZ, nevis H₂O, kas krīt no debesīm kā lietus, vai no kā sastāv ūdens okeānā, ezeros un upēs.⁵⁷

Patnems apgalvo, ka Dvīņu Zemē XYZ nav ūdens. Viņš uzsver, ka pat 1750. gadā, kad ūdens ķīmiskais sastāvs nebija zināms, par ūdeni sauca līdzīgas dabas objektus, kuriem piemīt līdzīgas ārēji vērojamas īpašības: tā ir bezkrāsaina, bez smaržs, bet arī nojauta, ka ir aiz ārējām īpašībām kaut kas, kas padara ūdeni par to, kas tas ir. Kopš tā laika jau ir atklāts, ka ūdens ķīmiskais sastāvs ir H₂O. Formula sniedz informāciju par to, kādas molekulas veido ūdeni, bet neietekmē to, ka ūdens arī līdz tā ķīmiskā sastāva atklāšanai, sastāvēja no H₂O.

Dvīņu Zemes Oskars, ir Zemes Oskara precīza kopija, un viņam piemīt tas pašas īpašības, kas Zemes Oskaram. Viņš tāpat kā Zemes Oskars var pateikt teikumu "ūdens ir slapjš", taču pēc Patnema domām, Dvīņu Zemes Oskara vārds *ūdens* nav referents ūdenim, tā kā Dvīņu Zemē ūdens nav, bet ir tikai XYZ. Tātad, Dvīņu Zemes Oskars nekad nav pieredzējis (redzējis, mijiedarbojas, runājis) par ūdeni, tātad viņš nevar uz to referēt.⁵⁸ Svarīgi šajā piemērā ir tas, ka, lai gan 1750. gadā Zemes iedzīvotāji vēl nav atklājuši to, viss ūdens faktiski ir H₂O, varēja izrādīties, ka tikai daži objekti, ko sauc par "ūdeni", atbilst formulai H₂O, bet citi, ko sauc par "ūdens", būtu XYZ, tad ūdens nebūtu izrādījies viens "dabīgs veids". Tādā gadījumā vārds

⁵⁶ Putnam, Hilary "The Meaning of 'Meaning' in Keith Gunderson" (ed.), *Language, Mind and Knowledge* (Minnesota Studies in the Philosophy of Science, Volumes VII), Minneapolis: University of Minnesota Press, 1975

⁵⁷ Šajā gadījumā Patnems vienkāršoti runā par lietus un jūras ūdens ķīmisko sastāvu, jo akcents tiek likts uz to, ka pamatā tam ir H₂O, un viss pārējais ir tikai papildus daļas. Taču šeit var izvirzīt jautājumu, ņemot vērā cik atšķiras jūras ūdens, lietus ūdens, un, piemēram, dzēriamu ūdens sastāvs. Neskatoties uz to, ka tiem visiem sastāvā ir H₂O molekulas, pārējais sastāvs atšķiras tik stipri, ka, iespējams, nav adekvāti saukt visas šīs substances par "ūdeni".

⁵⁸ Esošais piemērs nav visai veiksmīgs: cilvēka ķermenis lielā mērā sastāv no ūdens, un ja Dvīņu Zemē nav ūdens, tad tās Oskars nevar būt Zemes Oskara pilnīga kopija, ja vien viņš nesastāv no ūdens, kas padarītu šo domu eksperimentu par tukšu. Veiksmīgāki Patnema piemēri ir saistīti ar alumīniju un molibdēna, slīmību, utt., komutāciju.

Stanford Encyclopedia of Philosophy *Narrow Mental Content*. First published Wed Nov 20, 2002; substantive revision Thu Jun 30, 2011 <http://plato.stanford.edu/entries/content-narrow>

"ūdens" attiecas uz kaut ko, kas bija vai nu H₂O, vai XYZ, un mēs varētu teikt, ka šīs Zemes un Dvīņu Zemes vārds "ūdens" nozīmētu to pašu.

Taču, ja izrādītos, ka tajā, ko sauca par ūdeni, bija milzīgs dažādu mikrostruktūru skaits, kas rada ūdenim novērojamas un atšķirīgas vienu no otras īpašības, tad ūdens nebūtu "dabisks veidols" vispār. Tādā gadījumā, droši vien, būtu iespējams apgalvot, ka kaut kas ar labi novērojamām īpašībām ir ūdens, un tādā gadījumā atkal varētu teikt, ka vārds "ūdens" būtu koreferejošais. Lai gan patiesībā tas nav iespējams, un ūdens *ir* "dabisks veidols", kuram pamatā ir H₂O, un viss, kas uz to neattiecas, kā Dvīņu Zemes XYZ, nevar tikt uzskatīts par ūdeni, kas nozīmē, ka Dvīņu Zemes iedzīvotāji nekad nav saskārušies ar ūdeni, un vāds "ūdens" viņu lietojumā nerefērē īstenībā uz ūdeni.

Tā kā Oskaram un Dvīņu Zemes Oskaram piemīt tādas pašas īpašības, bet atteicas uz dažādām lietām attiecībā uz vārda "ūdens" izmantošanu, nepietiek vien ar raksturīgajām īpašībām, lai noteiktu, uz ko tas atteicas. Ja ar vārda nozīmi ir pietiekami, lai determinētu tā referentu, tad nozīme nevar būt patieso raksturību determinēta: " nozīmes nav tikai *galvā!*"⁵⁹ Runājot par ūdeni, Dvīņu Zemes Oskars nerefērē uz ūdeni, jo viņš to nekad nav pieredzējis, un viņam nav pārliecību par to. Lai viņam būtu pārliecības par ūdeni, nepieciešams lai tām būtu tāda pati loma viņa garīgā dzīvē kā Zemes Oskaram. Taču Dvīņu Zemes Oskaram tās pārliecības nav par ūdeni, lai gan viņš, tāpat kā Zemes Oskars, uzskata, ka ūdens ir slapjš, patiesībā tā nav. Dēļ tā, ka abi viņi referē uz substanci, kurai piemīt slapjuma rakstūrīpašība, taču tikai Zemes Oskaram ir taisnība, ka tas ir ūdens, kas ir slapjš, jo tas, uz ko viņš referē, patiesībā ir ūdens, kura pamatā ir H₂O, vai apgalvot, ka mentālo saturu nevar noteikt tikai un vienīgi ar raksturīgajām īpašībām.

⁵⁹ Putnam, Hilary, "The Meaning of 'Meaning'," in Keith Gunderson (ed.), *Language, Mind and Knowledge* (Minnesota Studies in the Philosophy of Science, Volumes VII), Minneapolis: University of Minnesota Press, 1975, 227.lpp.

2. Konceptuālas shēmas Donalda Deividsona filozofiskās teorijās

2.1 Donalda Deividsona filozofisko teoriju pamatnostādes

Šī apakšnodaļā tiks aplūkoti Donalda D. Deividsona teoriju pamatnostādnes, it īpaši fokusējoties uz D. Deividsona konceptu izpratni. Donalds D. Deividsons ir viens no nozīmīgākiem divdesmitā gadsimta filozofiem, kura darbs stipri ietekmēja valodas un prāta filozofiju. Šajā nodaļā tiks aplūkotas galvenie jautājumi, kas ir nepieciešami konceptuālās shēmas, par ko D. Deividsons rakstīja savā populārajā esejā "Par konceptuālo shēmu ideju"⁶⁰, izpratnei.

Aplūkojot cilvēka mijiedarbību pasaulē un pasaules konceptualizāciju, D. Deividsons pievēršas konceptu valodiskajam aspektam, tā kā koncepti lielā mērā balstās uz valodu, galvenokārt aplūkojot jautājumu par pilnīgu tulkošanas neiespējamību, gadījumos, kad konceptuālas shēmas radikāli atšķiras. Ideju par radikāli atšķirīgam konceptuālām shēmām D. Deividson saista ar konceptuālu relatīvismu un izmanto savu kritiku pret radikāli atšķirīgām konceptuālām shēmām arī kā kritiku pret konceptuālu relatīvismu. Konceptuāla relatīvisma pamatuzstādījums ir tāds, ka pat radikāli atšķirīgas un savstarpēji netulkojamas konceptuālas shēmas var būt vienādi patiesi attiecībā uz pasauli, un tām abām ir tiesības pastāvēt, taču D. Deividsons šādu pozīciju nepieņem.

Esejā "Par konceptuālo shēmu" D. Deividsons kritizē pašu konceptuālo shēmu ideju, kā arī relatīvismu, kas rodas līdz ar to. Pašā esejas sākumā D. Deividsons sniedz vairākus piemērus par konceptuālo shēmu dažādu filozofu izpratnē, piemēram, ka konceptuāla shēma ir: "pieredzes organizēšanas veids", "kategoriju sistēmas, kas piešķir formu sajūtu datiem" un "skatpunkti, no

⁶⁰ Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 47: 5–20; reprinted in Davidson 2001b.

kuriem indivīds, kultūras vai posmi pēta notikušo".⁶¹ D. Deividsons uzbrūk visam līdz tam pastāvošām izpratnēm par konceptuālām shēmām, apgalvojot, ka nav iespējama konceptuālas shēmas pastāvēšana, kas būtu pretēja vai alternatīva mūsu esošajai konceptuālajai shēmai.

D. Deividsons, noliedzot ideju par netulkojamām valodām, izvirza lielāko argumentu pret tā saucāmo "trešo empīricisma" dogmu. Pirmās divas dogmas nosauca V. Kvains darbā "Divas empīricisma dogmas".⁶² Pirmā dogma ir *redukcionisms*, proti, apgalvojums, ka katrs nozīmīgs paziņojums var tikt pārvērsts tīrā sajūtu pieredzē. Otrā dogma ir analītiski-sintētiskā atšķirība, proti, attiecībā uz visiem jēgpilniem paziņojumiem var izšķirt patiesus, ņemot vērā to nozīmi: gan to nozīmes un faktu vai faktus par pasauli. Šo dogmu noraidījumu var uzskatīt par svarīgu elementu visā D. Deividsona domāšanā.

Trešā dogma, kura pēc D. Deividsona uzskatiem, ir saskatāma V. Kvaina darbos, paredz iespēju nošķirt zināšanās vai pieredzē konceptuālo komponentu – konceptuālo shēmu, un empīrisko komponentu jeb empīrisku saturu. D. Deividsons apgalvoja, ka trešā empīricisma dogma un ideja par konceptuālo shēmu ir savstarpēji atkarīgas un vienai bez otras nav nekādas jēgas. Ideja par alternatīvo konceptuālo shēmu ir atkarīga no idejas, ka "pastāv kaut kas neitrāls un kopīgs ārpus visām shēmām".⁶³ un visās konceptuālajās shēmās šis kopīgais ir pārskatāms. Duālisms, ko rāda neitrālais saturs un konceptuālas shēmas ir trešās dogmas duālisms. Apgalvojot, ka idejas par konceptuālām shēmām, kas ir atšķirīgas no mūsu pašām, ir bez jēgas, D. Deividsons mēģina sagraut trešo dogmu, sagraujot ar to arī to, kas ir palicis no empīricisma: "Trešā [empīricisma dogma] un, laikam, pēdējā, ja mēs no tās atsakāmies, nav skaidra, vai paliek jebkas īpatnējs, ko dēvē par empīricismu."⁶⁴

D. Deividsona konceptuālo shēmu izpētes uzmanības centrā atrodas divi dažādi konceptuālo shēmu veidi: pilnīgi vai daļēji netulkojami. Pilnīgi netulkojamās valodas ir tās, kuru konceptuālās shēmas ir tik ļoti atšķirīgas no tās valodas, uz kuru tiek tulkots, ka nav

⁶¹ Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. lpp.5

⁶² Quine W.van O. "Two Dogmas of Empiricism", *Philosophical Review*, 1951

⁶³ Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. lpp.12

⁶⁴ Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. lpp.12

iespējams atrast kopīgu pamatu, lai varētu pārtulkot valodu no vienas uz otru. Daļēja tulkošanas neiespējamība ir gadījumos, kad daži valodas teikumi var būt pārtulkoti, bet būtiskas idejas nevar būt pārtulkotas. D. Deividsons apgalvo, ka šādā gadījumā, kad mēs nevaram saprast jēgu, nevar apgalvot, ka konceptuālā shēma, atšķirīga no mūsējās, var pastāvēt.

D. Deividsons ir pārliecināts, ka ja nav iespējama tulkošana, tad nevar pierādīt, ka pilnīgi netulkojama valoda ir patiešām valoda, kas atbilst realitātes parādījumiem, jo tulkošanas iespējamība, pēc D. Deividsona domām, ir viens no valodas kritērijiem.⁶⁵ D. Deividsons apgalvo, ka, lai koncepti un konceptuālas shēmas darbotos tā, kā apgalvo konceptuālais relativisms, konceptiem obligāti jābūt savstarpēji tulkojamiem. Viņš ir pārliecināts, ka tulkošanas iespējamība ir pamatnosacījums tam, lai metaforām, kas tiek izmantotas saziņai, būtu jeb kāda jēga.

2.2. Konceptuālo shēmu jēga un priekšmetiskā nozīme

Konceptuālās shēmas parasti tiek saprastas caur atšķirību starp konceptuālo shēmu un kaut kādu neitrālu saturu. Attiecības starp konceptuālo shēmu un saturu var tikt aprakstītas kā dažādi uztveres modeļi, proti, kad tiek izteikts noteikts neitrāls saturs, tā uztvere ir atkarīga no tā, pie kuras konceptuālās shēmas pieder klausītāji, jo dažādu konceptuālo shēmu pārstāvji uztvers to savādāk, jo reālitates uztvere ir atkarīga no konceptuālās shēmas: "Reālitate ir atkarīga no shēmas: kas ir reāls vienā sistēmā, var nebūt reāls citā".⁶⁶

Valoda ir stingri saistīta ar konceptuālo shēmu, un valoda savā veidā piesaista pie noteiktās konceptuālās shēmas, taču pastāv gadījumi, kad atšķirīgām valodām ir viena konceptuāla shēma, kas nosaka valodu tulkošanas iespējamību: valodas, kurām ir kopīga konceptuālā shēma, ir iespējams savstarpēji tulkot, taču valodām, kurām shēmas ir atšķirīgas, tulkošana var

⁶⁵ Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association, reprinted in Davidson 2001b. 6.lpp.

⁶⁶ Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association, reprinted in Davidson 2001b. 5.lpp.

būt neiespējama. Piemēram, ja viena cilvēku grupa saskartos ar citu, kas izmanto citu konceptuālo shēmu (jo viņu valoda nevar tikt pārtulkota uz pirmās grupas valodu), tad nevar apgalvot, ka otrā grupa runā jebkādā valodā vai izmanto konceptuālo shēmu, jo pirmā grupa nevarētu saprast tās grupas runas izpausmi.

D. Deividsons noliedz jebkādu pieredzes lomu shēmas izziņā. Viņš nonāk pie šāda apgalvojuma, izpētot shēmu un satura duālismu.

2.3 Reālītātes organizēšana un pielāgošanas teorija

D. Deividsons, aplūkojot reālītātes organizēšanas problēmu, uzdod jautājumu vai konceptuālo shēmu reālītātes organizēšana var kalpot kā valodas kriterijs, kas nav atkarīgs no tulkošanas problemātikas, uz savu valodu⁶⁷. Viņš apgalvo, ka nav jēgas viena priekšmeta organizēšanai, organizēšanai ir nepieciešami vairāki objekti. Lai apgalvotu, ka konceptuālās shēmas organizē pasauli, ir nepieciešams pieņemt to, ka pasaule jau ir sadalīta dažādos objektos, kurus ir nepieciešams organizēt. Vai no tā izriet, ka dažādas valodas organizē reālītāti un objektus dažādā veidā?

Viens veids, ka tas varētu būt patiesība, ja viena valoda paredzētu noteiktas lietas, ko citas valodas neaplūko. Vai šādā gadījumā valodas būtu savstarpēji netulkojamas? D. Deividsons daļēji piekrit šādam apgalvojumam norādot, ka šis apgalvojums ir nepietiekams, jo norāda tikai uz tiem gadījumiem, kad ir iespējams saprast valodas ideju, ka tā nevar tikt pārtulkota uz savu valodu, jo noteiktai valodai ir predikāts lietai, kurai citās valodās ontoloģijā nav predikāta, bet to noteikt var tikai izmantojot valodu, kurai ir abu valodu predikāti. Tā D. Deividsons nonāk pie secinājuma, ka šis apgalvojums nav spējīgs izveidot “valodas kriteriju, kas nav atkarīgs vai saistīts ar līdzīgu idiomu tulkošanu”⁶⁸; tām neizdodas attaisnot arī apgalvojumu, ka ir iespējams saprast tās valodas ideju, kas nav salīdzināma ar savējo.

⁶⁷ Ibid, 12-14 lpp.

⁶⁸ Davidson, D. *On the Very Idea of a Conceptual Scheme*, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. 14. lpp.

D. Deividsons pievēršas konceptuālajām shēmām, kas organizē pieredzi, nevis reālīti. Viņš apgalvo, ka šai sistēmai ir tādas pašas problēmas kā tai, kas nodarbojas ar reālītes organizēšanu: "priekšstats par organizēšanu atteicas tikai uz daudzveidību."⁶⁹ Lai piešķirtu jēgu idejai par pieredzes organizēšanu, ir nepieciešams sadalīt pieredzi vairākās pieredzēs. No tā var secināt, ka vienai valodai var būt predikāti pieredzei, kas pietrūkst citai, bet tikai izmantojot valodu, kas satur predikātus visām šīm pieredzēm. Taču tas nesniedz pamatojumu apgalvojumam, ka pastāv valodas, kas ir savstarpēji netulkojamas vai sniegt valodas kritēriju, kas ir neatkarīgs no tulkošanas iespējamības.

V. Kvains, savukārt, apgalvo, ka mēs nevaram sakombinēt individuālus apgalvojumus ar īpašu pieredzi, kuras iestāšanās tos pamatotu, tā vietā mēs varam tikai runāt par attiecībām starp pieredzi un mūsu apgalvojumiem veselu teoriju līmenī; tās ir veselas teorijas vai konceptuālās shēmas, kurām jāreķinās uz pilnīgu mūsu pieredzes būtību. Alternatīvas konceptuālās shēmas ir iespējamās tāpēc, ka ir arī citi veidi, kurus mēs varam uzskatīt par to pašu pieredzes būtību. Visām konceptuālajām shēmām jāatbilst tādai pašai teorijai - neitrālai pieredzes būtībai (tā, lai tie pēc tam varētu to izskaidrot un prognozēt nākotnes pieredzi), bet tie ir brīvi to darīt dažādos veidos, izmantojot dažādus teorētiskos apgalvojumus un noteikumus, lai aprakstītu, kā šie apgalvojumi rīkosies.

Kad D. Deividsons apraksta šī darba nodaļas mērķi - uzskatu, ka konceptuālās shēmas atbilst, nevis organizē pieredzi, ir skaidrs, ka viņš pievēršas pozīcijām tāpat kā V. Kvains: "Vispārējā nostāja ir tāda, ka sensorā pieredze sniedz īsus pierādījumus par teikumu pieņemšanu (ja teikumi var ietvert veselas teorijas). Teikums vai teorija atbilst mūsu sensoru pamudinājumiem, veiksmīgi saskaras ar tribunālo pieredzi, prognozē nākotnes pieredzi vai tiek galā ar mūsu ārējo kairinājumu modeli, ja to apstiprina ar pierādījumiem".⁷⁰

V. Kvains savos darbos "Divās empīrisma dogmās" un "Vārdā un objektā" apgalvo, ka, lai teikums būtu patiess, tas ir atkarīgs no teorijas, kurā tas ir formulēts, un tas, ka mēs nevaram pajautāt vai teikums ir patiess savā teorijā tāpēc, ka teikumi ir "bejjēdzīgi

⁶⁹ Ibid. 14 lpp.

⁷⁰ Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. 15. lpp.

starpteorētiski".⁷¹ V. Kvains ir uzmanīgs tikai runājot par patiesību par teikumiem teoriju ietvaros, un nerunājot par veselām teorijām, kuri būtu patiesi vai nepatiesi, bet D. Deividsons cenšas runāt par patiesību, vai veselu teoriju akceptēšanu, apgalvojot, ka "teorijai atbilstot vai stājoties pretī iespējamās sensorās pieredzes kopums, lai šī teorija būtu patiesība."⁷² Un tas, šķiet, ir saprātīgs solis, jo jebkurai teorijai, kura neatbilst visai pieredzei ir skaidri nepieciešamas izmaiņas, lai varētu teikt, ka tā ir nepatiesa.

D. Deividsons apgalvo, ka, jo šis novērtējums pareizs, ka lai visas teorijas būtu patiesība, tādā nozīmē, lai atbilstu visai iespējamai pieredzei, tā nespēj pievienot kaut ko nozīmīgu mūsu intuitīvai izpratnei par patiesību: pieredzes kopuma atbilstības jēdziens... nekādi nepapildina konceptu par taisnību, būt taisnīgam. Runājot par jūteklisko pieredzi, nevis tikai par pierādījumiem, izsaka viedokli par avotu vai pierādījumu veidu, taču tas nepievieno jaunu vienību Visumam, pret kuru pārbaudīt konceptuālās shēmas.⁷³

D. Deividsons apgalvoja, ka nedz uzskats, ka konceptuālās shēmas organizē pasauli vai pieredzi, nedz tas, ka konceptuālās shēmas iekļaujas pieredzē, ļauj atrast valodas kritēriju kas varētu būt piemērots netulkojamai valodai. Viņš secina, ka nevar kaut ko apgalvot par netulkojamo valodu, jo tas paredz, ka citas konceptuālās shēmas padara valodu netulkojamu, kas liecinātu par to, ka citām konceptuālajām shēmām atšķirīgam no mūsējām, nav jēgas.

⁷¹ Quine W. van O. *Word and Object*, Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1960, 24 lpp.

⁷² Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*; reprinted in Davidson 2001b. 12. lpp.

⁷³ Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*; reprinted in Davidson 2001b.12-13 lpp.

2.4 Argumenti pret konceptuālo relativismu un pilnīgas tulkošanas neiespējamības problēma

Esejā "Par konceptuālo shēmu" D. Deividsons kritizē pašu konceptuālo shēmu ideju, kā arī relativismu, kas rodas līdz ar to. Pašā esejas sākumā D. Deividsons sniedz vairākus piemērus par konceptuālo shēmu dažādu filozofu izpratnē, piemēram, ka konceptuāla shēma ir: "pieredzes organizēšanas veids", "kategoriju sistēmas, kas piešķir formu sajūtu datiem" un "skatpunkti, no kuriem indivīds, kultūras vai posmi pēta notikušo".⁷⁴ D. Deividsons uzbrūk visam līdz tam pastāvošām izpratnēm par konceptuālām shēmām, apgalvojot, ka nav iespējama konceptuālas shēmas pastāvēšana, kas būtu pretēja vai alternatīva mūsu esošajai konceptuālajai shēmai.

D. Deividsons, noliedzot ideju par netulkojamām valodām, izvirza lielāko argumentu pret tā saucāmo "trešo empīricisma" dogmu. Pirmās divas dogmas nosauca V. Kvains darbā "Divas empīricisma dogmas".⁷⁵ Pirmā dogma ir *redukcionisms*, proti, apgalvojums, ka katrs nozīmīgs paziņojums var tikt pārvērsts tīrā sajūtu pieredzē. Otrā dogma ir analītiski-sintētiskā atšķirība, proti, attiecībā uz visiem jēgpilniem paziņojumiem var izšķirt patiesus, ņemot vērā to nozīmi: gan to nozīmes un faktu vai faktus par pasauli. Šo dogmu noraidījumu var uzskatīt par svarīgu elementu visā D. Deividsona domāšanā.

Trešā dogma, kura pēc D. Deividsona uzskatiem, ir saskatāma V. Kvaina darbos, paredz iespēju nošķirt zināšanās vai pieredzē konceptuālo komponentu – konceptuālo shēmu, un empirisko komponentu jeb empīrisku saturu. D. Deividsons apgalvoja, ka trešā empīricisma dogma un ideja par konceptuālo shēmu ir savstarpēji atkarīgas un vienai bez otras nav nekādas jēgas. Ideja par alternatīvo konceptuālo shēmu ir atkarīga no idejas, ka "pastāv kaut kas

⁷⁴ Davidson, D. *On the Very Idea of a Conceptual Scheme*, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. 5. lpp.

⁷⁵ Quine W.van O. *Two Dogmas of Empiricism*, Philosophical Review, 1951

neitrāls un kopīgs ārpus visām shēmām".⁷⁶ un visās konceptuālajās shēmās šīs kopīgais ir pārskatams. Duālisms, ko rada neitrālais saturs un konceptuālās shēmas ir trešās dogmas duālisms. Apgalvojot, ka idejas par konceptuālām shēmām, kas ir atšķirīgas no mūsu pašām, ir bez jēgas, D. Deividsons mēģina sagraut trešo dogmu, sagraujot ar to arī to, kas ir palicis no empīricisma: "Trešā [empīricisma dogma] un, laikam, pēdējā, ja mēs no tās atsakāmies, nav skaidra, vai paliek jebkas īpatnējs, ko dēvē par empīricismu."⁷⁷

D. Deividsona konceptuālo shēmu izpētes uzmanības centrā atrodas divi dažādi konceptuālo shēmu veidi: pilnīgi vai daļēji netulkojami. Pilnīgi netulkojamas valodas ir tas, kuru konceptuālās shēmas ir tik ļoti atšķirīgas no tās valodas, uz ko tiek tulkots, ka nav iespējams atrast kopīgu pamatu, lai var pārtulkot valodu no vienas uz otru. Daļēja tulkošanas neiespējamība ir gadījumos, kad daži valodas teikumi var būt pārtulkoti, bet būtiskas idejas nevar būt pārtulkotas. D. Deividsons apgalvo, ka šādā gadījumā, kad mēs nevaram saprast jēgu, nevar apgalvot ka konceptuālā shēma, atšķirīga no mūsu, var pastāvēt.

Aplūkojot pilnīgas tulkošanas izdošanās gadījumus, D. Deividsons no sākuma mēģina pilnība noliegt jebkādu tulkošana iespēju, pamatojot ar to, ka ja nav iespējams pārtulkot kādu runas vai teksta fragmentu, tad mums nav arī pamata apgalvot, ka tā vispār ir runa. Taču, turpinot pētījumu, viņš nonāk līdz apgalvojumam, ka, lai apliecinātu valodas tulkošanas neiespējamību, ir nepieciešams "valodas kritērijs, kas nav atkarīgs vai saistīts ar līdzīgu idiomu tulkošanu."⁷⁸

Taču kāpēc ir nepieciešami valodas kritēriji, lai apliecinātu, ka valodas, kas ir netulkojamas, var pastāvēt, nevis vienkārši pieņemt faktu, ka šādas netulkojamas valodas nevar pastāvēt? D. Deividsons varētu to paskaidrot tā, ka ja runātais interpretējamam vai tulkam sniedz informāciju, ko tas varētu saprast. Ja nav iespējams pārbaudīt vai valodā ir jebkāda jēgpilna runas darbība, tad tas norāda, ka tā nemaz nav valoda.

⁷⁶ Davidson, D. *On the Very Idea of a Conceptual Scheme*, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. 12. lpp.

⁷⁷ Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. lpp.12

⁷⁸ Ibid., 14. lpp.

D. Deividsons uzsāka valodas kritērija meklējumu, lai atrastu jēgu netulkojamām valodām, kas nebalstās tulkošanā savā valodā, bet tajā, kā tās citas konceptuālās shēmas nesēji formulē savus uzskatus un pozīciju. Izpētot Kūna, Faierabenda un V. Kvaina darbus⁷⁹, viņš nonāk pie secinājuma, ka dažādas izpratnes par konceptuālās shēmas lomu var būt sadalītas divās grupās: tās, kas runā par shēmu organizēšanu, sistematizēšanu un satura sadalīšanu un tās, kas runā par shēmu pielāgošanu, paredzēšanu un satura atklāšanu. Līdzīgi arī dažādie uzskati par saturu var būt sadalīti divās grupās: tās, kas runā par shēmu attiecībā uz reālītāti, pasauli un dabu; tās, kas runā par shēmu attiecībā uz pieredzi, sajūtu datiem un citiem ārējiem uztveres faktoriem. D. Deividsons nepiekrīt nevienam no šiem apgalvojumiem un izpētot tos, norāda, ka neviens no uzskatiem nevar paskaidrot ideju par pilnīgi nesalīdzināmām konceptuālām shēmām.

2.5. Daļējas tulkošanas neiespējamība

Pierādot, ka pilnīga valodas tulkošanas neiespējamība nevar pastāvēt, Deividsons ņemas pie daļējas valodu, kuru konceptuālas shēmas atšķiras no mūsu, savstarpējas tulkošanas neiespējamības. Pastāv iespēja, ka, ja valodā ir nozīmīga tulkojamo teikumu daļa, tad ir iespēja "ieviekt izmaiņas un kontrastus konceptuālajā shēmā ar atsauci uz vispārējo daļu".⁸⁰

Tulkojot runu jeb tekstu no valodas, kas nav līdz galam saprotama, ir nepieciešams pieļaut iespēju, ka runātajam ir tādas pašas izpratnes, kā mums, lai maksimāli palielinātu saprašanas iespējamību, savādāk tulkošana un saprašana nebūs iespējama. Tādu stratēģiju paredz labvēlības princips, par ko sīkāk būs runa 4. apakšnodaļā. Tulkošana, balstoties uz labvēlības principa, nevar maldināt, jo, ja neizdodas izveidot kopīgu pamatu un vienošanos starp tulku un runātāju, tad nebūs pamata pat lai sekmīgi viņiem nepiekrītu: "Šī metode nav

⁷⁹ Ibid., 12-14. lpp.

⁸⁰ Davidson, D. *On the Very Idea of a Conceptual Scheme*, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b.12. lpp.

paredzēta lai novērstu nepieprišanu, kā arī tā nav uz to spējīga; tās nolūks ir balstīt iespējamo jēgpilno nepieprišanu, kas balstās uz pieprišanas pamata – uz kaut kāda pamata"⁸¹.

D. Deividsons apgalvo, ka tas norāda uz to, ka tulkojot nav iespējams līdz galam būt apmierinātam, ticot kaut kam radikāli atšķirīgam no mūsu pierastiem uzskatiem, jo tāds ticējumu konflikts nozīmētu ka runātājs netika saprasts līdz līmenim, kad tulks ir spējīgs jēgpilni viņam nepiepriest.

Gadījumos kad runātājs izmanto valodu no kuras ir iespējams pārtulkot dažus teikumus, bet izmantojamo konceptuālo shēmu atšķirības dēļ ir teikumi, kas ir pilnīgi netulkojami. D. Deividsons apgalvo, ka atšķirība starp konceptuālām shēmām ir tāda pati, kā starp dažādiem ticībām un lai tuvotos saprašanai, ir jāpalielina tulkojamās valodas vai izteikta viedokļa pamatus⁸². Gadījumā, ja interpretācija liecina par to, ka runātājs un tulks izmanto radikāli atšķirīgus konceptus, tas liecina ne to, ka ir nepieprišana, bet to, ka interpretācija bija nesekmīga.

Daļējas tulkošanas neiespējamības gadījumi nevar kalpot par pamatu apgalvojumam, ka tiek izmantotas atšķirīgas konceptuālas shēmas, un ka runātājiem ir alternatīvi koncepti un ticējumi, bet tas var palīdzēt izvairīties no atšķirību saprašanas, kas ir pamats nepieprišanai.

2.6 "Labvēlības" princips D. Deividsona epistemoloģijā

D. Deividsons uzskatīja, ka "labvēlības" princips ir viens no nepieciešamiem komunikācijas nosacījumiem. Neskatoties uz to, ka pats D. Deividsons izteikti "labvēlības" principus neizdalīja, viņa darbos ir vērojamas trīs dažādas "labvēlības" principa versijas. Savos agrīnajos darbos D. Deividsons bieži aprakstīja to, kā pieprišanas pieņemumu starp runātāju un tulku.

⁸¹ Ibid., 19. lpp.

⁸² Davidson, D. *On the Very Idea of a Conceptual Scheme*, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b.19. lpp

Citos darbos viņš apgalvoja, ka šis pieņēmums ir attiecināms uz runātāja ticējumu patiesīgumu, citos – kā pieņēmumu par runātāja racionālītāti.

"Labvēlības" principu sākotnēji izstrādāja V. Kvains, un D. Deividsons apgalvoja, ka tam ir jāvaida jebkādu mēģinājumu interpretēt vai tulkot katru runu no valodas, kas vēl nav līdz galam saprotama.

D. Deividsons apgalvo ka nav iespējams izveidot runas interpretāciju bez zināšanām par to, kādi teikumi būs patiesi, tā kā, ja šo zināšanu nav, nav svarīgas un lietderīgas informācijas, ar ko sākt interpretācijas procesu. "Labvēlības" princips atbrīvo no šīs grūtības, tā kā pieprasa, lai tiktu pieņemts, ka runātāja ticējumi saskan ar mūsu pašu, un runas jēga un mērķis ir vairot piekrišanu starp runātāju un klausītāju/tulku.

Pieņemot, ka runātāja ticējumi sniedz nepieciešamo semantisko informāciju, D. Deividsons arī nemēģina sniegt pilnīgi nesemantisko jēgas izpratni un apgalvo, ka pilnībā nesemantika izpratne nav iespējama, tā kā semantiskais priekšstats, kā to arī pieprasa "labvēlības" princips, ir dibināts pašā interpretācijas pamatā.

D. Deividsons apgalvo, ka nav iespējams piešķirt nozīmi konceptuālajai shēmai, kas ir pretēja mūsejai gan tādām, kas pilnībā nav tulkojamas, gan tām, kas daļēji nav tulkojamas. Nevar piešķirt nozīmi netulkojamām valodām, runām vai tekstiem, jo nepastāv valodas kritērijs, kas nav atkarīgs no tulkošanas, tādēļ nav pamata apgalvot, ka netulkojamais teksts vai valoda vispār ir valoda. D. Deividsons uzskata, ka ir nepieciešams atteikties no trešās empīricisma dogmas, un duālistiskās pasaules un konceptuālo shēmu izpratnes, tā kā nav iespējams piešķirt jēgu alternatīvai vai pretējai konceptuālai shēmai, tad "nebūs nepieciešama ideja par netulkojamo reālītāti"⁸³, kas ir nesavienojama ar visām konceptuālajām shēmām.

⁸³ Davidson, D. On the Very Idea of a Conceptual Scheme, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. 20. lpp.

3. Konceptuālas shēmas Daniela Deneta filozofiskās teorijās

Šajā maģistra darba nodaļā tiks aplūkots, kā D. Denets skaidro konceptus, jeb mentālas reprezentācijas, **ķermeņa-prāta attiecības**, un apziņas jautājums D. Deneta filozofisku teoriju kontekstā.

3.1 D. Deneta ķermeņa-prāta teoriju pamatnostādījumi

D. Denets, runājot par saviem uzskatiem par prāta-ķermeņa attiecībām, norāda uz to, ka tos var atšķirt no citām fizikālisma balstītām teorijām, ieskaitoties fizikālisma pamatteorijās. Fizikālisms parādījās ar tā saucamo identitātes teoriju, kuras pamatuzdevums bija atbildēt uz diviem jautājumiem:

Kas ir mentālie notikumi?

Kas ir kopīgs divām radībām, kas tic, ka sniegs ir balts, jūt sāpes, grib ēst utt.?

Atbilde uz pirmo jautājumu ir tas, ka mentālie notikumi ir notikumi, kas ir identiski ar fizioloģiskām reakcijām smadzenēs. Atbilde uz šo jautājumu ir pamatā identitātes teorijai. Savukārt, atbilde uz otro jautājumu ir tas, ka katrā no gadījumiem, kad radībām ir kaut kādas kopīgas mentālas pozīcijas, kas paredz arī to, ka tas ir pateicoties tam, ka tiem ir kaut kas kopīgs fiziskā līmenī, proti, piemēram, to smadzenes ir vienādā fiziskā stāvoklī, vai tiem piemīt tādas pašas fiziskas funkcijas. Atbilde uz otro jautājumu ir likusi pamatu teorijām, kuras apgalvo, ka mentāliem stāvokļiem ir cieša saistība ar smadzeņu notiekošiem procesiem, kam ir fiziskais raksturs. Atbildes uz augstāk uzdotiem jautājumiem daļa identitātes teoriju divos veidos: metafiziskā un zinātniskā.

Atbilde uz pirmo jautājumu ir vienkāršs duālisma noraidījums. Balstojoties uz to, lai runāt par mentāliem stāvokļiem, nav nepieciešamas nefizisku objektu kategorijas, jo starp mentāliem stāvokļiem un to, kas tos stimulē, nav nekāda "starpnieka", bet mentāla veida atbildes reakcijas notiek atbilstoši fiziskām reakcijām, un tikai no tām ir atkarīgas.

Atbilde uz otro jautājumu, savukārt, cenšas paskaidrot līdzības, kas ir lietām ar vienādu nosaukumu, un šis jautājums pievērš sev daudz uzmanības. Tas apgalvo, ka katra mentāla termina, kur “mentāls” ir “M” predikāts, ir predikāt’ “P”, kas atbilst fiziskām reprezentācijām (P no angļu *physical*), kas veido sekojošas attiecības:

rādība ir M tad, un tikai tad, ja tā ir P, jeb:

(x) (M_x=P_x)⁸⁴

Piemēram, visi x jūt sāpes tikai tāpēc, ka tiem ir vienādas reakcijas smadzenēs, kas ļauj tiem piedzīvot šādu fizisku stāvokli. D. Denets, attiecībā pret šo pozīciju, ir diezgan skeptisks. Grāmatā “Prāta vētra”, viņš kā piemēru piedāvā aplūkot pulksteni vai nazi konservu atvēršanai. Neskatoties uz to, kāda tiem ir fiziskā forma, tie vienalga spēj pildīt savu lomu: nav svarīgi kā pulkstenis izskatās, vai tas ir moderns, jeb antīks, tas tāpat spēj izpildīt uzdevumu (parādīt pareizu laiku vai atvērt konservu burku naža gadījumā). Svarīga nav forma, bet tā funkcija, kas tiem objektiem ir jāpilda. Tā ir tā saucamais pirmais fizikālisma vilnis.

Otra fizikālisma viļņa pamatā ir “A. Tjuringa mašīnu fizikālisms.”⁸⁵ Visi mentāli stāvokļi tika uzskatīti kā fiziski notikumi, bet, neskatoties uz to, ka A. Tjuringa fizikālisms noliedza duālismu, tas tomēr turējās pie otrās atbildes (kas tika piemīnēta augstāk) paustas idejas, taču interpretējot to savādāk: katram mentālam predikātam, jeb stāvoklim, “M” ir kaut kāds prefikāts “F”, ko var attēlot valodā, kas būs izveidota priekš abstraktu stāvokļu un lietu apzīmēšanas, un būs neitrāla attiecībā uz fizisku pasauli, un šādam kritērijam vislabāk atbilst datoru programmēšanas valodas, jo tā ir abstrakta un neatkarīga no jebkādiem fiziskiem predikātiem.

Atbildot uz otro jautājumu no šādas pozīcijas, varētu apgalvot, ka ja abi objekti tic ka sniegs ir balts, “fiziskā līdzība nekādā veidā nav nepieciešama, bet tiem ir nepieciešams vienāds “funkcionāls” nosacījums vai stāvoklis, kas ir izteikts vispārīgā funkcionālā valodā; tiem jāatbilst A. Tjuringa mašīnas aprakstam⁸⁶ un tiem jāatrodas noteiktā loģiskā stāvoklī

(kas nozīmētu, ka tie atrodas vienādā “vietā” programmā)”⁸⁷ Tādā veidā, mentālu stāvokļu redukcija uz fizioloģiskiem stāvokļiem un apstākļiem, tika aizvietota ar datoriskiem (dators un mašīna šī kontekstā tiek izmantoti kā sinonīmi) predikātiem. Neskatoties uz to, ka šīs teorijas

⁸⁴ Dennet D., *Brainstorms*, The MIT Press, London, 1981. gads, 15.lpp.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ A. Tjuringa tests un teorija sīkāk tiks aplūkota šī maģistra darba 3.3. apakšnodaļā.

⁸⁷ Dennet D., *Brainstorms*, The MIT Press, London, 1981. gads, 26.lpp.

ietvaros saite starp mentāliem stāvokļiem un fiziskiem stāvokļiem tika pārrauta, tomēr tas vēl aizvien ir sava veidā funkcionālisms, vienīga atšķirība ir tas, ka saite nav starp individuāliem mentāliem stāvokļiem un fiziskiem stāvokļiem, bet, ka mentāli stāvokļi ir pielīdzināti datora funkcijām, izteiktiem neitrālā programmu valodā. A. Tjuringa dators, līdz ar ieprogrammētu informāciju un sarunas noteikumiem, šādi spēj izrādīt prognozēšanas spēju, kas, pēc D. Deneta uzskatiem, ir viena no komunikācijas un valodas funkcijām: runājot par valodu un tās izmantošanu, D. Denets uzsver, ka viena no valodas svarīgākām funkcijām – balstojoties iepriekšiegūtā valodiski izteiktā informācijā, spēt prognozēt turpmāku objektu uzvedību, kā arī adekvāti uzturēt sarunu (sniegt loģiskas un atbilstošas atbildes uz uzdotiem jautājumiem vai apgalvojumiem).⁸⁸ D. Denets apgalvo, ka vārdi pastāv tikai lai tos varētu izmantot: vārdiem nav autora, tie vienkārši ir, un cilvēkam ir prasme atšķirt vārdus no citām skaņām.⁸⁹ D. Denets sniedz piemēru, piedāvājot auditorijai atkārtot frāzi svešvalodā, kuru tie nesaprot. Atpazīnot D. Deneta teikto kā jēgpilnu valodu, auditorijā sēdoši cilvēki bija spējīgi atcerēties un atkārtot teikto. Uzreiz pēc tam, D. Denets piedāvāja citu piemēru, un izteica nejaušas skaņas, un auditorijā sēdoši cilvēki, savukārt, nebija spējīgi atkārtot viņa teikto, dēļ tā, ka nenotika skaņas identifikācija ar valodu.⁹⁰ D. Denets apgalvo, ka pirmā gadījumā notika skaņas identificēšana pateicoties tam, ka cilvēkiem piemīt, kā D. Denets to sauc, virtuāla valodas mašīna.⁹¹ Šeit var atsaukties uz D. Deividsona *labvēlības principu*, kas tika aplūkots šī maģistra darba otrā nodaļā. Tām, ka cilvēku grupa uztvēra nepazīstamā valodā izteiktu frāzi, un atzina to par valodiski izteiktu jēgpilnu frāzi, pamatā ir labvēlības princips, kas paredz to, ka uzsakot komunikāciju, tiek pieņemts, ka izteiktais ir jēgpilns un patiess. D. Denets uzsver, ka jebkāda komunikācija cilvēku starpā ir iespējama tikai tad, ja tiem ir pieejama kopīga valoda, jeb izsakoties D. Deividsona terminos, ja cilvēkiem piemīt kopīga konceptuāla shēma, kurā tie spēj darboties un attīstīt savstarpējo komunikāciju.

⁸⁸ D. Denets šo jautājumu aplūko savās grāmatās *Brainstorms* The MIT Press, London, 1981. gads, un *Consciousness Explained* Penguin, USA, 1993

⁸⁹ Dennett D. *What is Intelligence?* The Darwin College Lectures, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.gads

⁹⁰ Dennett D. *A Human Mind as an Upside Down Brain*, Beloit College, USA, 23.03.2011

⁹¹ D. Denets to dēvē par EVM - English virtual machine (angļu valodas virtuāla mašīna). Maģistra darbā tika lietots vispārinājums "valodas virtuāla mašīna" lai izvairītos no pārpratuma, ka D. Denets saista prasmi atpazīt valodas tikai noteiktas valodas kontekstā.

Attiecībā uz ķermeņa-prāta attiecībām, grāmatā “Darvina bīstama ideja”, D. Denets uzsver, ka prātu nevar saistīt tikai ar fizioloģisku aspektu, proti, ar smadzenēm. Prātu D. Denets aplūko kā transcendentālu, neierobežotu ar kaut kādu ķermeņa daļu. D. Denets apgalvo, ka prāts ir kultūras veidots produkts, un, ja cilvēks nedzīvotu noteiktas kultūras vidē, viņam neattīstītos cilvēka prāts. Piemēram, ja cilvēka bērnu būtu izaudzinājuši zvēri, viņš

(bilde 2. Attēlā pa kreisi ir attēlots termītu pūznis, un pa labi - Antonija Gaudi projektēts Sagrada Familia, kas atrodas Barselonā, Spānijā)

neattīstītu “cilvēka prātu”. Esot evolūcijas teorijas piekritējs, D. Denets norāda, ka apkārtēja pasaule, un cilvēks tajā skaitā, sastāv no elementārām daļām, kam nav saprašanas par procesiem, kuri tie piedalās.

Lekcijā Beliotas koledžā, 2011. gada 23. februārī, D. Denets piedāvāja piemēru: vienā bildē ir attēlots termītu pūznis, un otrā bildē ir attēlots Antonija Gaudi projektēts Sagrada

Familia, kas atrodas Barselonā, Spānijā (skatīt bildi 2.). D. Denets norāda, ka gadījumā ar termītiem, tiem nav saprašanas par notiekošu procesu, bet ir funkcijas, ko tie pilda kopējā procesā, būvējot pūzni. Savukārt Gaudijam plānošanas process, ieskaitot projekta apstiprinājumu, aizņēma 12. gadus.⁹² Piemēru D. Denets izmanto, lai pierādītu savu teoriju par to, ka pat bez procesa saprašanas, daba un tajā iekļautie objekti spēj darboties un pildīt savas funkcijas, veicot sarežģītas darbības: kā augstāk pieminētā piemērā, termīti veido sarežģītus pūžņus, kaut viņiem nav izprašanas par pašu procesu (un cilvēkam, lai izveidot kaut ko līdzīgu ir nepieciešama gara un piepūļu pilna apzināta un saprātīga plānošana), tāpat kā neironi, esot elementāras daļas, veido cilvēka prātu.

Grāmatā “Prāta vētras”, D. Denets apgalvo, ka intencionālas sistēmas spēlē izšķirošu lomu, veicot paralēlas saites starp mentāliem stāvokļiem un abstraktiem predikātiem, kas tiek izmantotas programmēšanā, nosakot likumus, ka datoram ir jāapstrādā iegūtā informācija, lai būtu spējīgam uz adekvātu rezultātu sniegšanu⁹³ (piemēram tādu, kā adekvātas atbildes A. Tjuringa testā, kurš sīkāk tiks aplūkots šī maģistra darba 3.3 apakšnodaļā).

3.2 Intencionālu stāvokļu loma D. Deneta filozofiskās teorijās

Intencionāliem stāvokļiem D. Denets pievērš īpašu uzmanību. Pēc D. Deneta uzskatiem, intencionālie stāvokļi ir veids, kā aplūkot arī fiziskus (konstruēšanas) stāvokļus. Ja aplūkot un interpretēt pasauli no fizikālistiskā viedokļa, tad galvenokārt interpretēts tiks priekšmetu mērķis, proti, to, kam tie radīti. D. Denets apgalvo, ka, interpretējot fiziskus stāvokļus, ir nepieciešama izpratne par to, kā objekts ir radīts (vai izveidots), lai saprastu tā funkciju. Piemēram, ja aplūkot datoru, kas izveidots, lai piedalītos šahu čempionātos, lai saprast datora funkcionēšanas principu, pa maz zināt kam tas ir izveidots, bet ir nepieciešamas vismaz vispārīgas zināšanas par programmēšanas pamatiem, jo gadījumā ar šādu datoru, nevar viennozīmīgi paredzēt, ka tas nepieciešami vinnēs čempionātā, proti:

⁹² Atbilstoši informācijas baznīcas oficiālā mājas lapā, <http://www.sagradafamilia.cat/sf-eng/>

⁹³ Dennet D., *Brainstorms*, The MIT Press, London, 1981. gads, 27.lpp.

ja ir dators [x], tad nepieciešama ir uzvara [y].

Lai [x] sasniegtu mērķi [y], ir nepieciešams veikt programmas darbību sarežģītus aprēķinus, un, pat ja tās ir veiktas sekmīgi, nevar būt pārliecības par to, ka dators obligāti uzvarēs. “Šādā veidā, aplūkojot fiziskus stāvokļus, notiek transakcija no tā, kam objekts bija izveidots, uz to, ko tas var izdarīt.”⁹⁴

D. Denets uzskata, ka, interpretējot citu subjektu uzvedību un mēģinot izprast viņu mentālus procesus, interpretācijas procesā ir pietiekami daudz brīvības, tāpat process nav pilnīgi determinēts.⁹⁵ Intencionālie stāvokļi palīdz noteikt fiziskas pasaules radības, un veikt spriedumus par tiem. Jebkādai neskaidrībai, vai nenoteiktībai, kas rodas izziņas procesā, ir tikai un vienīgi lokāla nozīme, nevis holistiskā. Aplūkojot objekta intencionalitāti, tiek novērotas arī uzvedības dispozīcijas, kas atklāj objekta uzvedības modeļus.

D. Denets uzskata, ka objekti uzvedas racionāli, jeb, precīzāk, tiem piemīt “patiesas racionalitātes modeļi.”⁹⁶ D. Denets ar to saprot uzvedību, kas ir *ierakstīta* ģenētiskā līmenī, un nepieciešama izdzīvošanai. Piemēram, evolūcijas procesā, aligators, diezgan racionāli no izdzīvošanas viedokļa, ir attīstījis spēcīgu ķermeni, kas ir labi pielāgots izdzīvošanai bīstamā vidē, taču smadzenes tam nav attīstītas un, salīdzinoši ar ķermeņa masu, ir ļoti mazas. Vai arī tas, ka bruņurupuči “ataudzina” bruņas, lai pasargātu sevi no draudiem, ir racionāli no evolūcijas skata punkta. Abi šie piemēri norāda uz to, kā patiesas racionalitātes modeļu dispozīcijas nosaka objektu attīstību un pielāgošanu situācijām, ar kurām objekts sastopas apkārtējā vidē.

Sekundāras literatūras izvēle ir balstīta uz pārskatu par kategoriālu shēmu un konceptu lomai sniegšanu un uztveri filozofijas vēsturē, un noteiktu Deneta un Deividsona filozofisko koncepciju aplūkošanu.

Grāmatā “Intencionāli stāvokļi”, Denets apgalvo, ka individuālie, ticībai līdzīgi stāvokļi, faktiski var nodrošināt pamatus turpmākai spriešanai, proti, ka neatkarīgi no tā, ka vienādos aptakļos tiek izveidotas dažādi tā saucāmie racionalitātes modeļi, kas ļauj izdzīvot, un racionalitātes, un intencionālītātes modeļus var salīdzināt ar sekojošo uzvedības modeli:

⁹⁴ Edited by Don Ross, Andrew Brook, and David Thompson *Dennett's Philosophy*, The MIT Press, London, 2000. gads, 57.lpp.

⁹⁵ Edited by Don Ross, Andrew Brook, and David Thompson *Dennett's Philosophy*, The MIT Press, London, 2000. gads, 57.lpp.

⁹⁶ Ibid.

ja [situācija] x , tad [atbildes reakcija] y .

Taču tas nenozīmē, ka pastāv strikta saite starp noteiktu situāciju un noteiktu reakciju, proti, uz noteiktu situāciju subjektam var būt dažādas atbildes reakcijas, kas atbilst situācijai vislabāk, ņemot vērā vairākus apstākļus, kas ietekmē lēmuma pieņemšanu un reakciju. Intencionālu stāvokļu attiecinājumi neizplatās tālāk par ārējiem uzvedības izpausmēm. Tā mēģinājumi prognozēt patiesus racionālus attiecinājumus caur intencionāliem stāvokļiem noved uz to intencionālu modeļu paredzēšanu, nevis patiesas racionalitātes kā tādas paredzēšanu. “To var attēlot formā: “ O uzvedība iekļaujas racionalitātes modelī, tātad nākamā O darbība arī iekļausies patiesas racionalitātes modelī”, jeb, ļaujoties ideālizācijai, “Pārsvārā visa (liela daļa) O uzvedība iekļaujas racionalitātes modelī, tātad visticimāk (varbūt) O nākamā rīcība iekļausies racionalitātes modelī.”⁹⁷ Taču tas, ka O uzvedība atbilst racionalitātes modelom, nesniedz skaidrojumu tam, *kāpēc* O uzvedas tieši tā, kā tas uzvedas, bet tikai sniedz priekšstatu par to, kādu O uzvedības reakciju var sagaidīt noteiktos apstākļos, ja tiek pieņemts ka O uzvedība ir balstīta uz racionalitātes modeļa, un pakļaujas tam.

Svarīgi uzsvērt, ka ārējā uzvedība nevar sniegt visu nepieciešamu informāciju par racionalitātes modeli, jo tas, ko ir iespējams novērot ārējā uzvedībā, ir tikai vispārējas uzvedības dispozīcijas, un tā ir drīzāk indukcija, ka, vērojot noteiktas ārējas uzvedības izpausmes, ir iespējams nonākt līdz priekšstatam par patiesas racionalitātes modeļiem, jo pastāv arī maldīgie intencionālie stāvokļi, kas rada maldīgu priekšstatu par patieso racionalitāti. Denets uzskata, ka radot vienas vai citas racionalitātes modeles dispozīcijas, tas var būt par labu veidu, lai pielāgotos izdzīvošanai noteiktā vidē.

3.2. Saprāta jautājums Alana Tjuringa testā, Daniela Deneta interpretācijā

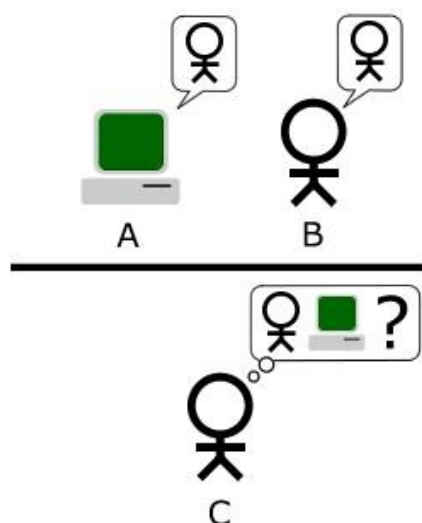
D. Denets, runājot par prātu, aplūko to kā sarežģītu datoru. D. Deneta uzskatu par prātu kā datoru, pamatā ir slavenais Alana Tjuringa tests. Savā esejā “Skaitļošanas tehnika un saprāts”, A. Tjuringa apraksta eksperimentu, kas tika veikts caur imitācijas spēli. Sākumā A.

⁹⁷ Edited by Don Ross, Andrew Brook, and David Thompson *Dennett's Philosophy*, The MIT Press, London, 2000. gads, 57.lpp.

Tjuring apraksta eksperimentu, kur piedalās vīrietis un sieviete, un vērtētājs (dzimums nav būtisks). Dalībniekiem tiek uzdoti jautājumi, un vērtētājam ir jānosaka, kāds dzimums ir katram no respondentiem (respondenti atradās citā telpā, un vērtētājam redzami nebija). Visa komunikācija starp vērtētāju un respondentiem notika ar teletaipa⁹⁸ palīdzību, lai vērtētājs

nevarētu identificēt respondentu dzimumu pēc balsis, jeb pēc rokraksta. Eksperimenta gaitā, vīrietis centās pārliecināt vērtētāju, ka viņš ir sieviete, taču sieviete mēģināja pierādīt patiesību, proti, ka viņa patiešām ir sieviete.

Turpmāk A. Tjuring piedāvā iztēloties situāciju, kad viens cilvēks ir aizvietots ar datoru. Tagad vērtētāja uzdevums ir atpazīt, kurš no respondentiem ir dators (bilde 1). Eksperiments tiek uzskatīts par veiksmīgu, ja vērtētājam neizdodas pareizi identificēt datoru.

(bilde 1. A. Tjuringa testa ilustrācija: dators un cilvēks *pret* vērtētāju. Pirmā A. Tjuringa aprakstītā testā, datora vietā bija vēl viens, atšķirīga dzimuma, cilvēks)

A. Tjuringa bija pārliecināts, ka dators, kas ir spējīgs “apmuļķot” vērtētāju vairākas reizes, var tikt uzskatīts par saprātīgu, un sniegs pozitīvu atbildi uz A. Tjuringa uzdotu jautājumu, vai mašīnas (dators) spēj domāt.⁹⁹ D. Denets savā esejā “Vai mašīnas spēj domāt” uzsver, ka ir

⁹⁸ Teletaips ir aparāts līdzīgs drukas mašīnai, bet sarežģītāk.

⁹⁹ Ar šo jautājumu A. Tjuringa uzskata savu eseju “Skaitļošanas tehnika un saprāts”, taču atzīn, ka šis jautājums nav atbildams, bet tikai noved līdz tukšajiem prātojumiem.

svarīgi apzināties, ka, ja pat datoram neizdodas pārliecināt vērtētāju, tas nenozīmē, ka tas nav saprātīgs, jo arī saprātīgi cilvēki var nebūt spējīgi sekmīgi spēlēt imitācijas spēli, vai vienkārši atteikties no spēles, tāpēc svarīgi ņemt to vērā arī attiecībā uz datoriem, jo tiem arī jābūt iespējai atteikties no dalības eksperimentā, lai pierādīt sevi. Šis tests, D. Denets apgalvo, ir vienpusīgs, un ja dators “izgāžas”, tas nav apliecinājums datora nesaprātībai. Jo vairāk, Tjurings nav apgalvojis, ka vienīgais domāšanas veids un kritērijs ir cilvēka domāšanas veids, tāpat ka nav apgalvojis, ka vīrietim ir jādomā kā sievietei. Visiem: sievietēm, vīriešiem, datoriem var būt atšķirīga domāšana. A. Tjurings uzsvera, ka ir iespējams iemācīties imitēt citas būtnes domāšanas procesu, un tas arī kļuva par A. Tjuringa eksperimenta pamatu. A. Tjurings apgalvoja, ka visi¹⁰⁰, kas var iziet šo testu, var tikt uzskatīti par saprātīgām būtnēm.

A. Tjuringa testu D. Denets salīdzina ar simfoniskā orkestra klausīšanos, kad dalībnieki uzstājas aiz neausraspīdīgas aizsegas, lai žūrija vērtētu tikai spēles prasmi un kvalitāti, neņemot vērā nerelevantus faktorus, tādus, kā mūziķa ārējais izskats vai dzimums. A. Tjurings ir pamanījis, ka, lai panākt adekvātus rezultātus eksperimentā par datoru domājspēju, ir nepieciešams izvairīties no aizpriedumiem un skepticismu, kas cilvēkiem piemīt attiecībā uz domājspēju un saprātību, kad tas atteicas uz ne-cilvēciskām būtnēm, it īpaši ja tām nav karstas asinis zem mīkstas ādas, bet to vietā ir ciets metāls un plastmasa.

Dekārts, 1637. gadā uzrakstīta “Diskursa par metodi” trapīgi norādīja uz vienu no svarīgiem intelekta kritērijiem: lai būtni uzskatītu par saprātīgu, tai jāspēj uzturēt saprātīgu sarunu, ko A. Tjurings vēlāk izmantoja savā testā. A. Tjurings saprata, ka jautājumi, ko viņš izvēlējās priekš imitācijas spēles, nav universāli, nedz neapstrīdāmie, bet tādi, ar kuriem pietiktu, lai noteikt saprātības esamību. A. Tjurings uzsvera, ka imitācijas spēlē nevar uzvarēt, ja nav spējas veikt arī citas saprātpilnas darbības, jo saprātu var noteikt ne tikai balsojoties sarunas gaitā iegūtās atbildēs, bet arī vērojot uzvedību. Tātad, zaudēšana imitācijas spēlē nenozīmē, ka dators nav saprātīgs, taču uzvara ar lielu iespējamību var noteikt saprātu, jo tests ir tik sarežģīts, ka ja kāds to var nokārtot, tad neapšaubāmi dators ir saprātīgs. Taču tas nenozīmē, ka dators, kas ir spējīgs nokārtot A. Tjuringa testu (vinnēt imitācijas spēlē), ir spējīgs baudīt mākslu, izprast sarežģītas zinātniskas teorijas, bet tas tomēr tiks uzskatīts par saprātīgu vienību.

A. Tjurings testā piedāvāja uzdot dalībniekiem jebkādu jautājumu, bez temata ierobežojuma: tas var būt jautājums par šahu spēli, dzejas rakstīšanu, vai pat uzdevums

¹⁰⁰ Ir domāti *visi datori*.

paskaidrot joku. Viens no vadošiem AI (no angļu *artificial intelligence*, jeb mākslīga saprata) ekspertiem, Terijs Vainogrāds, piedāvā eksperimentu: datoram tiek piedāvāti divi līdzīgi apgalvojumi, kuros atšķiras tikai viens vārds, kas, neskatoties uz to, ka tie ir sinonīmi, tomēr maina teikuma būtību. Lai atpazītu šo atšķirību, datoram neizdosies iztikt tikai ar vārdu definīciju, bet ir nepieciešamas plašākas zināšanas par pasauli. Tāpēc nevar mazināt A. Tjuringa testa vērtību sarežģītību, ņemot vērā ka vērtētājs var uzdot jebkādu jautājumu, un datora zināšanām jābūt visai plašām. Ja tiek prasīts paskaidrot joku, kā bija pieminēts agrāk, datoram jābūt spējīgam to izdarīt, lai nokārtot testu. No datora nav gaidīts, ka tās varēs novērtēt joku vai smieties par to, bet tam jāsaprot joka jēgu un kontekstu.

D. Denets savā esejā “Vai mašīnas spēj domāt”, aizstāvēt A. Tjuringa testu kā tādu, kas var noteikt saprāta esamību datorā, piedāvā trīs piemērus, kurus var aplūkot kā saprātīgus datorus:

“Pirmais kandidāts

Dators ir saprātīgs, jo ir uzvarējis Pasaules Šahu čempionātā.

Tas nav labs tests, kā izrodas. Prasme spēlēt šahus ir izolēta prāsme. Mūsdienās ir programmas, kas spēj spēlēt šahus avancētā līmenī, taču nespēj darīt neko citu: tās nespēj sniegt atbildes par citam pasaules un dzīves aspektiem. Nav iespējams noteikt sapratni tikai pateicoties datora uzvarei šahu spēlē.

Otrais kandidāts

Dators ir saprātīgs, jo ir atrisinājis Arābu-Israēlas konfliktu.

Šis uzdevums noteikti ir sarežģītāks par A. Tjuringa testu, bet ir nepieciešams uzsvērt sekojošo: sekmīgi izpildot uzdevumu vienu reizi, to nevar atkārtot; tas ir lēns, kā arī nav stingra kritērija, pēc kura varētu noteikt, ka uzdevums ir sekmīgi izpildīts. Tad ir vēl viens variants:

Trešais kandidāts

Dators ir saprātīgs, jo bez vardarbības ir nozādzis Britu kroņa dārglietas.

Tas jau ir stipri labāk. Šis eksperiments var tikt atkārtots neskaitāmi daudz reizi, kaut ar katru reizi atkārtot to būs arvien sarežģītāk, un tās ir kopīgas īpatnības datoram, kas piedalās šajā eksperimentā, ar to, kas piedalās A. Tjuringa eksperimentā. Šī eksperimentā arī ir skaidrs, kā noteikt, vai sekmīgs rezultāts ir panākts: dārglietas ir nozāgtas, vai nav. Taču šāds eksperiments būtu dārgs un lēns, aizdomīgs, kā arī lielu lomu, neapšaubami, spēlētu veiksmē.”¹⁰¹

D. Denets nenoliedz, ka var izdomāt vēl daudz dažādus analogiskus piemērus, taču ar šiem trim pietiek, lai pierādīt, ka A. Tjuringa tests savā sarežģītumā ir efektīgs un taisnīgs pret kandidātiem, un uzlabot to ir diezgan grūti. Taču tas neatrīsina jautājumu par to, ka A. Tjuringa testu var iziet arī nesaprātīgs dators, muļķīgs cilvēks – ja tā notiek apstākļu sakritības dēļ. D. Denetu, un visus tos, kas labvēlīgi izturas pret A. Tjuringa testu kā adekvātu veidu saprāta noteikšanai, dēvē par operacionālistiem. Operacionālisma pamatnostādījums ir tāds, ka vienreiz nosakot, ka noteikta īpašība – saprātne, šī gadījumā, – piemīt noteiktai būtnei vai datoram, tiek uzskatīts, ka tā piemīt tam arī turpmāk, bet tā tiek noteikta tikai pateicoties tam, ka cilvēks vai dators bija spējīgs sekmīgi iziet kaut kādu testu.¹⁰² D. Denets piedāvā domu eksperimentu: iedomāties D. Deneta testu, kas noteiks labas pilsētas. Pilsētai jāatbilst noteiktiem nosacījumiem, piemēram, vienā dienā tur jābūt iespējamam aplūkot noteiktus mākslas darbus, noklausīties simfonisko orķestru, un apēst noteiktu ēdienu. Neapšaubāmi, ir iespējams izveidot visus šos apstākļus, lai pilsēta varētu tikt dēvēta par labu, taču tas būtu dārgi un neļūpīgi, jo tie ir tikai daži kritēriji, kas neņem vērā katras pilsētas īpašas zīmīgas vietas un skaistumus, un tests pievērš uzmanību tikai tām lietām, kas atbilstu prāsībām mērķa sasniegšanai: noteiktas funkcijas vai īpašības atklāšanai vai norādīšanai uz to.

D. Denets, diskutējot par A. Tjuringa testu, piesauc par piemēru Viljama Vūda (William Wood) programmu LUNAR, kas bija pirmā dabiskas valodas atbildēšanas sistēma priekš NASA, lai atbildētu uz jautājumiem par Apolo 11 izpētītiem akmeņiem uz Mēness. D. Denets norāda, ka šī eksperimentā, kurā uz jautājumiem atbildēja LUNAR un ģeoloģi, pareizo atbilžu skaists bija atpūveni 90 procenti, 12 procentos no tiem bija nenozīmīgas kļūmas. Taču eksperimenta laikā tika uzdoti konkrēti jautājumi, tieši par akmeņiem uz Mēness, tātad datorā

¹⁰¹ Dennet D. *Brainchildren: Essays On Designing Minds*, A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1998.gads, 8.-9.lpp

¹⁰² Ibid, 10.lpp.

bija ieprogrammēti visi nepieciešami dati, lai tās spētu sniegt adekvātas atbildes. Tas arī padara LUNAR par viegli atmāskējamo: ja tai, atbilstoši A. Tjuringa piedāvātai stratēģijai, ka uzdot var jebkādus jautājumus, sāktu uzdot, kaut arī relevantus tēmai, bet plašākas nozīmes jautājumus, tad programmu būtu viegli atpazīt, jo tā nebūtu spējīga sniegt adekvātas atbildes uz jautājumiem, kas pieprasa plašākas zināšanas par pasauli. Piemērs ar LUNAR ir līdzīgs agrāk pieminētam D. Deneta piemēram par datoru, kas spēj vinnēt šahu čempionātu: tas ir šauri ieprogrammēts, un nevar tikt uzskatīts par saprātīgu, jo tam trūkst spējas sniegt atbildes un skaidrojumus uz jautājumiem, kas ir ārpus tā specifiskācijas.

Runājot par A. Tjuringa testu un saprātu, D. Denets apgalvo, ka A. Tjurings ar savu testu gribēja parādīt, ka cilvēkiem, attiecībā uz saprāta jautājumiem, nevajag būt atropocentristiem, jo ir iespēja, ka pastāv ne-cilvēciska saprāta veidi. D. Denets saka: “Mūsu smadzenes ir miljonu reižu lielākas nekā odam, bet tomēr tiem, – esot sarežģītiem organismiem, – ir savi kompakti, prasmīgie, nepieciešamie orgāni, kas kaut kādā veidā spēj nodrošināt funkcionēšanu, izvairoties pie tām no kombinatoriskā spārdziena. Dators ir miljons reizes lielāks un spēcīgāks par cilvēka smadzenēm, kaut neizskatās nedz kā cilvēka smadzenes, nedz kā cilvēks, kā arī organizēts un uzbūvēts pavisam savādāk nekā cilvēka smadzenes, taču, neskatoties uz visām atšķirībām, tas spēj kontrolēt prātīgas un savlaicīgas darbības, un tām ir īpaša izveide, lai izvairīties no kombinatoriskā sprādziena. Un vienalga kāda tā izveide ir, vai nebūtu mums taisnība, ja mēs uzskatītu šo vienību par prātīgu?”¹⁰³

Neskatoties uz to, ka pašlaik, pēc D. Deneta domām, nav neviena datora, kas varētu sekmīgi iziet A. Tjuringa testu, D. Denets uzskata, ka tas nav iespējams izveidot tādu datoru, kas būtu spējīgs iziet šo testu, un, ja un kad tas notiks, to vienību varēs dēvēt par prātīgu un domājošo. D. Denets uzsver, ka A. Tjuringa testa priekšrocība ir tajā, ka tiek vērtēta tikai domātspēja (caur spēju adekvāti atbildēt uz sarežģītiem un vispārējiem jautājumiem), neatkarīgi no vienības izskata: vai tai ir miesa, siltas asinis, rokas, kājas, acis, utt., jeb vai tā ir izveidota no metāla un plastmasas. D. Denets velc analogijas ar iestājpārbaudi simfoniskā orķestrā, kur kandidāti uzstājas aiz necaurspīdīga ekrāna, un žūrija var vērtēt tikai kandidāta prasmi spēlēt instrumentu, neatkarīgi no kandidāta fiziskām īpašībām. Tas mazina aizspriedumu ietekmi lēmumu pieņemšanu un vērtēšanu.

A. Tjuringa tests ir stipri ietekmējis D. Deneta filozofiskus uzskatus, it īpaši prāta izpratni. A. Tjuringa tests deva iespēju ielūkoties uz prātu kā komplicētu datoru, kurš, tāpat kā dators

¹⁰³ Ibid, 13.lpp.

A. Tjuringa testā, ir ieprogrammēts dažādu uzdevumu risināšanai, tikai atšķirībā no datora, cilvēka prātā risināmie uzdevumi ir komplicētāki un daudzveidīgākie. D. Deneta uzskati par prātu tiks aplūkoti šī maģistra darba nākošā apakšnodaļā.

3.3 Deneta un Deividsona uzskatu par konceptiem (intencionāliem stāvokļiem) salīdzinājums

Balstojoties uz augstāk sniegto Deividsona filozofisku uzskatu attiecībā uz valodu un konceptuālo shēmu pārskatā, ir iespējams izsecināt, ka Deividsons uzskata, ka katram cilvēkam piemīt noteiktā konceptuāla shēma, kuras ietvaros tas darbojas. Lai būtu iespējama mijiedarbība starp cilvēkiem, kas funkcionē dažādās konceptuālās shēmās, ir nepieciešams labvēlības princips, proti, ir nepieciešams pamatnostādījums, ka *cits* var būt saprātīgs, un tam, ko viņš saka, ir jēga. Tā Deividsons arī pamato valodu tulkošanas iespējamību: ja tiek pieņemts, ka svešvaloda (jeb, precīzāk, tas skaņas, ko izdod svešinieks, kura valodu subjekts dzird pirmo reizi) ir patiešām jēgpilna valoda, tad, pateicoties labvēlības principam, ir iespējams to tulkot. Denets piedāvā līdzīgu piemēru attiecībā uz valodu, taču uzsver, ka par jēgpilnu valodu ir iespējams uzskatīt tikai to valodu, ko subjekts ir spējīgs identificēt kā valodu. Piemēram, vienā no savām lekcijām Beloitas koledžā¹⁰⁴, Denets sniedz piemēru: viņš saka frāzi svešvalodā, un piedāvā auditorijai to atkārtot vairākas reizes, tā, lai cilvēki, kas to atkārtot, atcerētos to un varētu to atkārtot bez Deneta vadības. Denets uzsver, ka atcerēties šo frāzi bija iespējams pateicoties tam, ka tā tika identificēta un pieņemta kā jēgpilna valodiskā frāze, neskatoties uz to, ka tās jēga netika atklāta līdz noteiktam brīdim. Tātad, var pieņemt, ka te darbojas Deividsona *labvēlības* princips. Otrā piemēra daļā, Denets piedāvā bezsakarīgu skaņu kopumu, ko auditorijai reproducēt un atcerēties neizdevās, jo to neuzskatīja par jēgpilnu. Taču šis piemērs var izraisīt jautājumus: ja subjekts nav spējīgs identificēt noteiktu skaņu kopumu kā valodu, vai tas obligāti nozīmē, ka tas skaņu kopums nav jēgpilna valoda priekš cita subjekta. Proti, tas izceļ tulkošanas neiespējamības jautājumu: ja, sadzirdot to, kas

¹⁰⁴ Dennett D., *A Human Mind as an Upside Down Brain*, Beloit College, 23.02.2011

no sākuma izklausas kā nejēgpilnu skaņu kopums, noraidīt iespēju, ka tā ir jēgpilna valoda, tad tiek noraidīta komunikācijas iespēja un tulkošanas iespējamība.

Darba autore uzskata, ka tāda skaņu kopumu sadalīšana jēgpilnās un nejēgpilnās valodās, ir neviennozīmīga tadā ziņā, ka, pat jēgpilnas valodas, kas pieder pie atšķirīgām valodu grupām, pēc skaņas ir stipri atšķirīgas, un var rasties problēma, identificējot pirmo reizi sadzirdētu jēgpilnu valodu, ar jēgpilnu valodu, ja par kritēriju tiek izmantota noteikta cilvēka dzimtā vai cita pazīstama valoda. Cilvēka uztveres modeļi, dēļ tā, ka cilvēks, atbilstoši Deneta apgalvojumiem, ir kultūras veidols, un precīzāk – noteiktas kultūras veidols, ir savā veidā nosacīti ar tās noteiktas kultūras pieņemumiem un tradīcijām, kas izpaužas intencionāli un valodiski. Cilvēka kategoriālas un konceptuālas shēmas ir arī noteikti ar kultūru un vidi, kur cilvēks dzīvo, piemēram, garšas kategorija: cilvēks, kas ir izaudzis un dzīvo ziemeļu valstī, un ēšanas ieradumi ir atbilstoši viņa reģionam, kur ēdieniem pamatuzdevums būt barojošam, lai cilvēks izdzīvotu bārgajos klimata apstākļos, un ēdiena garšai nav dominējoša loma, taču cilvēkam, kas ir izaudzis un dzīvo dienvidos, ir cita garšas uztvēre, jo ēdienam nav jābūt tik barojošam, un pateicoties klimatiskām īpatnībām, ēdienu izvēle ir plašāka, kas ļauj dienvidu cilvēkam lielāku uzmanību pievērst tieši garšas aspektam. Tas secina atšķirību ne tikai ēšanas ieradumos starp ziemeļnieku un dienvidnieku, bet arī dažādas konceptuālas shēmas, kas attiecas uz ēdiena pamatuzdevumu un garšas. Gastronomiskas gaumes piemērs attēlo konceptuālizācijas tendenci, kas izplātas arī uz citam cilvēka dzīves un darbības veidiem, proti, to var aprakstīt tādā shēmā:

(cilvēks+kultūra)+vide = x

kur x ir noteiktie, situācijai visatbilstošāki intencionālie stāvokļi.

Deividsons, balstījās uz V. Kvaina sniegto piemēru par lingvistu, kam ir jāatrod piemērots tulkojums pilnīgi nezināmā valodā pastāvošam vārdam *gavagai*¹⁰⁵. Gan V. Kvains, gan Deividsons uzsver, ka vērojot uzvedību, ir iespējams identificēt, par ko ir runa, proti, kādu objektu šis vārds apzīmē. Ja atkāpties *solī atpakaļ*, tad var apgalvot, ka pirms ķerties pie vārdu identificēšanas un to attiecībām ar noteiktiem priekšmetiem, no sākuma notiek skaņu atzīšana par jēgpilnu valodu, neskatoties uz to, ka no sākuma, iespējams, tā var izklausīties kā nejēgpilna. Valoda, kā viens no cilvēka komunikācijas un pielāgošanas instrumentiem, attīstījās kā racionālas uzvedības modeles paveids. Kā tika aplūkots esoša maģistra darba

¹⁰⁵ Piemērs sīkāk ir aplūkots šī maģistra darba 1.4 apakšnodaļā *Konceptu un nozīmju izpratne V. Kvaina filozofijas kontekstā*

apakšnodaļā 3.1, dažādas sugas evolūcijas procesā¹⁰⁶ attīsta dažādus aizsardzības mehānismus (piemēram, aligators ir attīstījis spēcīgu ķermeni, bruņurupucis ir attīstījis spēju ataudzēt bruņus), un valoda var tikt aplūkota ka viens no tādiem mehānismiem. Ar tās palīdzību notiek pasaules konceptualizācija, jēgu izveidošana un piešķiršana objektiem.

Labvēlības princips, padarot par iespējamu komunikāciju starp cilvēkiem, kas darbojas dažādu konceptuālu shēmu ietvaros, savā veidā ievieš striktu sadalījumu *es-tu* attiecībās, proti, notiekot komunikācijai, tiek pieņemts, ka citam var būt taisnība un viņa teiktais ir jēgpilns, tomēr tas ne obligāti paredz iekļaušanos viņa konceptuālā shēmā, kā arī neparedz prāta *transcendentalitātes* nepieciešamību. Pieņemot Deneta pozīciju, prāts ir “kultūras programmatūra”¹⁰⁷ (*cultural software*, angl.), proti, prāts ir kultūras veidols, un tam piemīt transcendentālas spējas: subjekta personīgais prāts nav ieslodzīts viņa ķermenī, bet pastāv viņa apkartējā vidē, nemitīgi esot ietekmēts un pārveidots. Prāts nav vienkārši empīrisku datu glabāšanas sistēma, bet, uztverot informāciju, spēj veikt interpretāciju un analīzi. Tā interpretācija un analīze ir atkarīga no kultūras, kuras ietekmē noteikts cilvēks ir izveidojies kā saprātīga un ar *cilvēka* prātu apveltīta būtne. Tātad, pieņemot šādu pozīciju, var secināt, ka labvēlības princips, kaut arī esot pamats komunikācijai, ne obligāti var veicināt dažādu konceptuālo shēmu mijiedarbību un ietekmēšanu, bet drīzāk, ļaujot komunikācijas aktam norisināties, tas nesniegs spēju iekļaušanai un noteiktas konceptuālas shēmas pieņemšanai.

Tā kā cilvēks ir kultūras veidols, un prātu, runājot Deneta terminos, var saukt par *cultural software*, koncepti un konceptuālas shēmas cilvēka prātā nav pirms pieredzes, jeb aprioras. Informācija, ko cilvēks iegūst, balstās pieredzē: savā un citu kultūras pārstāvju pieredzē. Cilvēks iemanto kultūrā esošos nostādījumus un pasaules uztvēri, ko, dzīves gaitā, pārveido pateicoties personīgai pieredzei. Taču pirmatnējai shēmai, ko cilvēks iegūst no kultūras, kurā viņš ir izaudzis (tieši izaudzis, nevis dzimis, jo, tā kā konceptuālas shēmas nav aprioras, un piedzimstot, bērnam trūkst pasaules konceptuālizācijas – to viņš iegūst aktīvi mijiedarbojoties pasaulē), nosaka to, kā cilvēks uztvers pasauli kā tādu, arī turpmākos savas dzīves posmos. Darba autore uzskata, ka cilvēks, iemantojot noteiktas kultūras predespozīcijas, un uzstādījumus, iemanto arī stereotipus, kas bieži veicina nepamatotu *es-tu* sadali, proti, līdzīgi,

¹⁰⁶ Šī maģistra darbā Deneta teorijas par evolūcijas procesiem netiek aplūkoti, bet ir tikai izmantoti daži piemēri, kas ir saistīti ar šo jautājumu

¹⁰⁷ Dennett D., *A Human Mind as an Upside Down Brain*, Beloit College, 23.02.2011

kā ar valodu, kas izklausas kā nejezpilnu skaņu kopums, saskaroties ar citas kultūras pārstāvjiem, cilvēks strikti atdala tos kā svešas un, iespējams, naidīgas kultūras pārstāvjus, ja viņa dzimtā kultūrā noteikta kultūra bija konceptuālizēta kā naidīga, un ja cilvēks nekritiski to ir pieņēmis (kā bija pieminēts augstāk, Denets apgalvo, ka cilvēki mēdz ticēt un pieņemt informāciju bez rūpīgas tās pārbaudes), pastāv iespēja, ka cilvēks ir pieņēmis kā patiesu īstenībā aplamu konceptu. Kā bija uzsverts augstāk, cilvēks ir kultūras veidols, un konceptuālizācijas process balstās pieredzē, tad, ja cilvēks nepārņem kultūrā pastāvošus uzstādījumus, vai, precīzāk, nepieņem tās, no sākuma kritiski tos nepārbaudot, tad ir iespējams, ka cilvēkam izdosies izvairīties no maldīgiem konceptiem, kas noved arī līdz atsvēšinātības no citu kultūru pārstāvjiem.

A. Tjuringa savā testā¹⁰⁸ gribēja parādīt, ka mašīna (dators) teorētiski ir spējīgs būt saprātīgs, ja spēj adekvāti izmantot valodu. Ja dators ir spējīgs izmantot jēgas to patiesā nozīmē, tad to var uzskatīt par saprātīgu. Taču Denets, kaut viņš ir optimistiski noskaņots uz to, ka ir iespējams izveidot saprātīgu datoru, uzskata, ka nevar no intencionāliem stāvokļiem, kas izpaužas ārēji (un pieņemot, ka valoda var tikt uzskatīta par šādu stāvokli), deducēt patiesu racionalitāti, jo ar informāciju, kas tiek izpauzta ārēji, nepietiek, lai atklāt jēgu tās dziļā nozīmē. Proti, vērojot ārējas uzvedības izpausmes, nav iespējams saprast, kā subjekts ir nonācis līdz noteiktiem secinājumiem, apgalvojumiem, un kāpēc uzvedas tieši tā, kā viņš uzvedas.

Denets uzskata, ka prāts nevar būt reducēts tikai uz smadzenēm (kā fizisku objektu), un nevar būt paskaidrots tikai balstojoties uz tā procesiem, bet ir transcendentāls, proti, cilvēka prāts ir ne tikai evolūcijas radīts (bioloģiskais aspekts, jeb fizikālistisks), bet arī atkarīgs no vides un kultūras, kurā subjekts atrodas. Denets apgalvo, kā tika pieminēts apakšnodaļās 3.1. un 3.2, ka ja cilvēka bērns tiek izaudzināts ne-cilvēku vidē, tam neattīstīsies *cilvēka* prāts, tām nepiemītīs koncepti un intencionālie stāvokļi ar tādām jēgām, ar kādiem tie pastāv noteiktā kultūrā. Denets uzsver, ka savā darbībā, cilvēks izmanto vairākas, kurus šī maģistra darbā dēvē par - konceptuālām shēmām. Proti, atkarībā no noteiktas situācijas, cilvēks izmanto tos intencionālus stāvokļus un uzvedību, kas ir visatbilstošākā. Ja cilvēkam piemītu tikai un vienīgi viena konceptuālā shēma, kuras ietvaros viņš spētu darboties, tad pielāgošana nebūtu iespējama. Starp ārējiem faktoriem, kas ir balstīti subjekta vidē, noteiktā brīdī un subjekta

¹⁰⁸ A. Tjuringa testa pamatzustādījumi un pamatjautājumi tika aplūkoti esošā maģistra darba 3.2 apakšnodaļā *Saprāta jautājums A. Tjuringa testā, D. Deneta interpretācijā*

reakciju, ir sarežģīta saistība, lai būtu iespējama noteikta intencionāla stāvokļa izvēle. Šī saistība, jeb precīzāk – process, kura rezultātā tiek veikta noteiktā stāvokļa un atbildes reakcijas izvēle, notiek pateicoties sarežģītiem iekšējiem procesiem, kas ir balstīti gan uz evolūcijas procesa stāvokļiem (fiziloģiskie procesi), gan uz kultūras balstītiem procesiem, un kātika piemērs iepriekš, tāpat, balstoties uz šiem apgalvojumiem, ir redzams, ka tas atšķir Deneta uzskatus no tā, ko apgalvoja Deividsons, sakot, ka cilvēks funkcionē noteiktās konceptuālās shēmas ietvaros. Tāpat, lai būtu iespējams izveidot mākslīgu sapratu (kā arī lai uzskatīt jebkādu būtni par saprātīgu), ir nepieciešams lai tas būtu spējīgs vienlīdzīgi efektīvi darboties dažādu konceptuālu shēmu ietvaros, un “pārslēdzoties” starp tām, veidot saites, kas ļaus racionāli saistīt vienu stāvokli un shēmu ar citu, un ir nepieciešamas zināšanas ne tikai par noteiktiem konceptiem, bet par vidi, kultūru, jeb, izvēlējoties Deneta plaši lietojamo apzīmējumu – par *cilvēka dzīvi*.

Lai būtu iespējams datoru identificēt kā saprātīgu, tam ir jābūt ne tikai empirisku datu krātuvei, bet jāspēj nemitīgi attīstīties, gan apgūstot jaunu informāciju, kritiski to analizējot, gan iekļaut jaunu iegūtu informāciju jau esošu konceptuālu shēmu kontekstā, lai veikt starp tiem racionāli pamatotu saistību un mijiedarbību. Jo gadījumā, ja dators kalpo tikai kā empirisku datu krātuve, tās nebūs spējīgs veidot sarežģītas un racionālas saistības starp empiriskiem datiem un apkārtējā vidē noritošiem notikumiem.

Noslēgums

Maģistra darba pamatuzdēvums ir bijis aplūkot, kas ir konceptuālas un kategoriālas shēmas, īpašu uzmanību pievēršot to lomai D. Deividsona un D. Deneta filozofiskiem konceptiem. Maģistra darba pirmā nodaļā tika sniegts kategoriālu shēmu un konceptu ontoloģiskā aspekta pārskats, kurā īpaša loma tika pievērsta konceptu un kategoriālu shēmu attiecībam ar lietam un materiālu pasauli. Kategoriālam shēmām un konceptiem ir izšķiroša loma pasaules izziņas procesā. Izziņas un domāšanas procesi nav dabas procesu tiešs turpinājums. Izziņas process sākas ar subjekta apziņu par to, ka dabas pasaule un tas, kā viņš to uztver, nesakrīt, līdz ar ko aprioras zināšanas (ja tiek pieņemts, ka tas pastāv) izradas neuzticāmas, un tiem ir nepieciešama verifikācija, jo pasaules izprošanas procesā tie ieveš subjektīvu un patvaļīgu interpretācijas un izprātnes veidu. Izziņas process kā tāds nevar veidoties izolēta no ārējas pasaules, ieslodzītā sevī apziņā, tas nav veids piepildīt pirmspieredzes izveidojošos sašķeltību starp izziņu un izziņas objektu, kā arī nav īpašas, atšķirīgas no dabas pasaules, prāta rakstūrība, proti, interese kas motivē izziņas procesas uzsākšanu nesakņojas kaut kādā īpaša prāta substrātā, rādītā tikai pateicoties prāta un dabas pasaules atšķirībām. Ņemot vērā D. Deneta pozīciju, cilvēka prāts ir transcendentāls, un nespēj veidoties un attīstīties bez mijiedarbības pasaulē un bez kultūras ietekmes: ja cilvēks ir izaudzis izolētā no cilvēku kultūras vidē, tam nevar attīstīties cilvēka apziņa.

Koncepti, kā mentāli tēli, ir cilvēku pasaules un lietu atveidojums prātā. Lietas jēdziens, kā domāšanas kategorijas, ir cieši saistīts ar īpašību un attiecību kategorijām, un šī saistība ir visu kategoriju pamatā. Cilvēka pamatspēja pārveidot jeb kādas lietas, neatkarīgi no kvalitatīvam raksturībam, ļauj cilvēkam izzināt, ka arī sava būtība dažādām lietām var piemīt līdzīgas īpašības. Attiecības starp tēlu un objektu ir atgrieziniskās, proti, jeb kāds dabas pasaulei piederošs objekts cilvēkā prātā pastāv tikai kā mentālais tēls, taču tas tēls vareja izveidies tikai pateicoties tam, ka pastāv reāls objekts.

Tika sniegts arī pārskats par konceptu un kategoriālu shēmu nozīmi un izprātni dažādās filozofiskās teorijās: empīrisma teorijā, konceptu loma dabīgā valodā, konceptu loma Vilarda Kvaina teorijās, koncepti šaurā mentālā saturā.

Maģistra darba otrā nodaļā tika sniegts pārskats par Donalda Deividsona filozofiskam teorijam un tika aplūkota konceptuālu shēmu loma D. Deividsona filozofiskās teorijās. Aplūkojot cilvēka mijiedarbību pasaulē un pasaules konceptualizāciju, D. Deividsons pievēršas konceptu valodiskajam aspektam, tā kā koncepti lielā mērā balstās uz valodu, galvenokārt aplūkojot jautājumu par pilnīgu tulkošanas neiespējamību, gadījumos, kad konceptuālas shēmas radikāli atšķiras. Ideju par radikāli atšķirīgām konceptuālām shēmām D. Deividson saista ar konceptuālu relatīvismu un izmanto savu kritiku pret radikāli atšķirīgām konceptuālām shēmām arī kā kritiku pret konceptuālu relatīvismu. D. Deividsona konceptuālo shēmu izpēti uzmanības centrā atrodas divi dažādi konceptuālo shēmu veidi: pilnīgi vai daļēji netulkojami. Pilnīgi netulkojamas valodas ir tās, kuru konceptuālās shēmas ir tik ļoti atšķirīgas no tās valodas, uz kuru tiek tulkots, ka nav iespējams atrast kopīgu pamatu, lai varētu pārtulkot valodu no vienas uz otru. Daļēja tulkošanas neiespējamība ir gadījumos, kad daži valodas teikumi var būt pārtulkoti, bet būtiskas idejas nevar būt pārtulkotas. D. Deividsons apgalvo, ka šādā gadījumā, kad mēs nevaram saprast jēgu, nevar apgalvot, ka konceptuālā shēma, atšķirīga no mūsējās, var pastāvēt. D. Deividsons pievēršas konceptuālajām shēmām, kas organizē pieredzi, nevis reālītāti. Viņš apgalvo, ka šai sistēmai ir tādas pašas problēmas kā tai, kas nodarbojas ar reālītātes organizēšanu: “priekšstats par organizēšanu atteicas tikai uz daudzveidību.”¹⁰⁹ Lai piešķirtu jēgu idejai par pieredzes organizēšanu, ir nepieciešams sadalīt pieredzi vairākās pieredzēs. No tā var secināt, ka vienai valodai var būt predikāti pieredzei, kas pietrūkst citai, bet tikai izmantojot valodu, kas satur predikātus visām šīm pieredzēm. Taču tas nesniedz pamatojumu apgalvojumam, ka pastāv valodas, kas ir savstarpēji netulkojamas vai sniegt valodas kritēriju, kas ir neatkarīgs no tulkošanas iespējamības.

D. Deividsons apgalvo, ka nav iespējams piešķirt nozīmi konceptuālajai shēmai, kas ir pretēja mūsējai gan tādām, kas pilnībā nav tulkojamas, gan tām, kas daļēji nav tulkojamas. Nevar piešķirt nozīmi netulkojamām valodām, runām vai tekstiem, jo nepastāv valodas kritērijs, kas nav atkarīgs no tulkošanas, tādēļ nav pamata apgalvot, ka netulkojamais teksts vai valoda vispār ir valoda. D. Deividsons uzskata, ka ir nepieciešams atteikties no trešās empīricisma dogmas, un duālistiskās pasaules un konceptuālo shēmu izpratnes, tā kā nav iespējams piešķirt jēgu

¹⁰⁹ Davidson, D. 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme', Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. lpp.14. lpp.

alternatīvai vai pretējai konceptuālai shēmai, tad "nebūs nepieciešama ideja par netulkojamo reālītāti"¹¹⁰, kas ir nesavienojama ar visām konceptuālajām shēmām.

Maģistra darba trešā nodaļā tiek aplūkotas konceptuālas shēmas, jeb mentālie tēlie, Daniela Deneta teoriju kontekstā, pievēršot uzmanību arī ķermeņa-prāta attiecībām prāta dabas aspektā, un veicot izziņas procesa un prātadarbības apskatu caur Alana Tjuringa testa perspektīvu. Grāmatā "Prāta vētras", D. Denets apgalvo, ka intencionālas sistēmas spēlē izšķirošu lomu, veicot paralēlas saites starp mentāliem stāvokļiem un abstraktiem predikātiem, kas tiek izmantotas programmēšanā, nosakot likumus, ka datoram ir jāapstrādā iegūtā informācija, lai būtu spējīgam uz adekvātu rezultātu sniegšanu.¹¹¹ Aplūkojot intencionālus stāvokļus D. Deneta filozofisku teoriju kontekstā, svarīgi uzsvērt, ka ārējā uzvedība nevar sniegt visu nepieciešamu informāciju par racionalitātes modeli, jo tas, ko ir iespējams novērot ārējā uzvedībā, ir tikai vispārējās uzvedības dispozīcijas, un tā ir drīzāk indukcija, ka, vērojot noteiktas ārējas uzvedības izpausmes, ir iespējams nonākt līdz priekšstatam par patiesas racionalitātes modeļiem, jo pastāv arī maldīgie intencionālie stāvokļi, kas rada maldīgu priekšstatu par patieso racionalitāti. Denets uzskata, ka radot vienas vai citas racionalitātes modeles dispozīcijas, tas var būt par labu veidu, lai pielāgotos izdzīvošanai noteiktā vidē. Runājot par A. Tjuringa testu un saprātu, D. Denets apgalvo, ka A. Tjuringa ar savu testu gribēja parādīt, ka cilvēkiem, attiecībā uz saprāta jautājumiem, nevajag būt antropocentristiem, jo ir iespēja, ka pastāv ne-cilvēciska saprāta veidi. D. Denets saka: "Mūsu smadzenes ir miljonu reižu lielākas nekā odam, bet tomēr tiem, – esot sarežģītiem organismiem, – ir savī kompakti, prasmīgie, nepieciešamie orgāni, kas kaut kādā veidā spēj nodrošināt funkcionēšanu, izvairoties pie tām no kombinatoriskā spārdziena. Dators ir miljons reizes lielāks un spēcīgāks par cilvēka smadzenēm, kaut neizskatās nedz kā cilvēka smadzenes, nedz kā cilvēks, kā arī organizēts un uzbūvēts pavisam savādāk nekā cilvēka smadzenes, taču, neskatoties uz visām atšķirībām, tas spēj kontrolēt prātīgas un savlaicīgas darbības, un tām ir īpaša izveide, lai izvairīties no kombinatoriskā sprādziena. Un vienalga kāda tā izveide ir, vai nebūtu mums taisnība, ja mēs uzskatītu šo vienību par prātīgu?"¹¹² Lai būtu iespējams datoru identificēt kā saprātīgu, tam ir jābūt ne tikai empirisku datu krātuvei, bet jāspēj

¹¹⁰ Davidson, D. On the Very Idea of a Conceptual Scheme, Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association; reprinted in Davidson 2001b. 20. lpp.

¹¹¹ Dennet D., *Brainstorms*, The MIT Press, London, 1981. gads, 27.lpp.

¹¹² Dennet D. *Brainchildren: Essays On Designing Minds, A Bradford Book*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1998.gads, 13.lpp.

nemitīgi attīstīties, gan apgūstot jaunu informāciju, kritiski to analizējot, gan iekļaut jaunu iegūtu informāciju jau esošu konceptuālu shēmu kontekstā, lai veikt starp tiem racionāli pamatotu saistību un mijiedarbību. Jo gadījumā, ja dators kalpo tikai kā empīrisku datu krātuve, tās nebūs spējīgs veidot sarežģītas un racionālas saistības starp empīriskiem datiem un apkārtējā vidē noritošiem notikumiem.

Maģitra darba mērķis bija sasniegts, tika sniegts pārskats par konceptuālam un kategoriālam shēmam, to ontoloģisku aspektu un lomu dažādās teorijās, īpašu uzmanību pievēršot to lomai D. Deividsona un D. Deneta filozofiskiem konceptiem.

Bibliogrāfija

Avoti

1. Davidson, D. *Truth and Meaning*, *Synthese*, 1967 reprinted in Davidson 2001
2. Dennett, D. *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology*, Cambridge, MA: MIT Press, 1978

Sekundārā literatūra:

3. Davidson, D. Thought and Talk. In his *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Oxford University Press, 1975, lpp. 170
4. Davidson, D. *Mental Events*, in Lawrence Foster and J. W. Swanson (eds.), *Experience and Theory*, London: Duckworth, 1970, reprinted in Davidson 2001
5. Davidson, D. *Truth and Meaning*, *Synthese*, 1967 reprinted in Davidson 2001
6. Davidson, D. *Thought and Talk* In *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Oxford University Press 1975
7. Dennett D. *Brainchildren: Essays On Designing Minds*, A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1998
8. Dennett. D. *Consciousness Explained*, Back Bay Books, New York, 1992
9. Dennett, D. *Intuition Pumps And Other Tools for Thinking*, W.W. Norton & Company Inc., New York, 2013
10. Dennett, D., Hofstadter, D. *The Mind's I Fantasies And Reflections On Self & Soul*, Basic Books, Inc. Publishing, New York, 2001
11. Dennett D. *What is Intelligence? The Darwin College Lectures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.gads

12. Dummett, M. *Seas of Language*, Oxford: Oxford University Press, 1993
13. Fodor, J. *The Language of Thought*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975
14. Hjūms, D. "Traktāts par cilvēka dabu", Rīga: Liepnieks & Rītups, 1739/2008
15. Kahneman, D. *Thinking, Fast and Slow*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2011
16. Lepore, E., Ludwig, K. *Donald Davidson's Truth-Theoretic Semantics*, Clarendon Press, Oxford, 2007
17. Machery, E. *Concept Empiricism: A Methodological Critique*, Cognition, 2007
18. Minsky M., *A Framework for Representing Knowledge*, MIT-AI Laboratory Memo 306, June, 1974
19. Murphy, J. P. *Pragmatism From Pierce to Davidson*, Westview Press, USA, 1990
20. Peacocke, C. *A Study of Concepts*, Cambridge, MA: MIT Press, 1992
21. Peacocke, C. Rationale and Maxims in the Study of Concepts, *Noûs*, 2005
22. Pinker, S. *The Language Instinct: The New Science of Language and Mind*. London: Penguin, 1994
23. Prinz, J. *Furnishing the Mind: Concepts and Their Perceptual Basis*, Cambridge, MA.: MIT Press, 2002
24. Putnam, H. *The Meaning of 'Meaning'* in Keith Gunderson (ed.), *Language, Mind and Knowledge* (Minnesota Studies in the Philosophy of Science, Volumes VII), Minneapolis: University of Minnesota Press, 1975
25. Ross D., Brook A., Thompson D., *Dennett's Philosophy. The MIT Press. London. 2000*
26. Quine W.van O. *Word and Object*, Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1960
27. Quine, W.van O. *Two Dogmas of Empiricism*, *Philosophical Review*, 1951
28. Лиепинь Э.К. *Категориальные ориентации познания. Зинатне. Рига, 1986*

Interneta resursi:

29. Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu> (sk. 14.04.2014)

Konferences un lekcijas:

30. Dennett D., *A Human Mind as an Upside Down Brain*, Beloit College, 23.02.2011, <https://www.youtube.com/watch?v=ehuZ4IMTkYs> (sk. 8.04.2014)

31. Dennett. D. *On a concept of consciousness*, University of Hertfordshire, 16.01.2013, https://www.youtube.com/watch?v=kn9a6_nycng (sk. 26.04.2014)